

ISSN 1392–6195 (print)
ISSN 2029–2058 (online)
JURISPRUDENCIJA
JURISPRUDENCE
2009, 4(118), p. 21–46

KONSTITUCIONALIZMO PRIEŠISTORĖ: IŠTAKOS AR PIRMAVAIZDIS?

Egidijus Jarašiūnas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto
Konstitucinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 5) 271 4546
Elektroninis paštas ktk@mrni.eu

Pateikta 2009 m. rugsėjo 20 d., parengta spausdinti 2009 m. lapkričio 20 d.

Anotacija. *Analizuojant konstitucionalizmo priešistorę neretai vartojamos „ankstyvojo konstitucionalizmo“, „antikinio konstitucionalizmo“, „viduramžių konstitucionalizmo“, „viduramžių municipalinio ir kanoniškojo konstitucionalizmo“ kategorijos. Nors šias kategorijas galima laikyti savotiškomis metaforomis, jų vartojimas pagrįstai kelia klausimą dėl konstitucionalizmo, kaip valdžios ribojimo konstitucija, siekiant apsaugoti asmens teises, koncepcijos atsiradimo laiko. Ar tikrai ji yra Apšvietos laikų kūrinys, o ne reiškiny, žinomas gerokai senesniais laikais? Kita vertus, galimas ir priešingas požūris: ar šių kategorijų vartojimas apibūdinant konstitucionalizmo priešistorę nėra anachronizmas, noras „modernizuoti“ praeities reiškinius? Ar taip nebandoma dirbtinai sujungti dabartinei konstitucinei tikrovei būdingų elementų istorinius prototipus, paimtus iš skirtingų kontekstų, į vieną visumą, regint dabartinei teisinei tikrovei būdingas dabartinių elementų jungtis? Toks praeities teisinių reiškinių sujungimas ir „modernizavimas“ yra tarsi teisinės tikrovės „guldymas į Prokrusto lovą“, bandant ją „pritempti“ iki dabartinių konstitucinių standartų. Atskirų konstitucionalizmo elementų istorinių prototipų buvimas leidžia kalbėti apie ištakas, kelio į konstitucinę erą pradžia, bet ne apie konstitucionalizmo reiškinį (tegl ir pirmine forma). Autoriaus manymu, reikia aiškiai skirti konstitucionalizmo priešistorę ir XVIII a. prasidėjusių rašytinių konstitucijų, kaip aukščiausios galios teisės aktų, erą, kurios esmė ir išreiškia konstitucionalizmo kategorija. Tyrime nagrinėjama tik konstitucionalizmo priešistorė, tik*

jo užuomazgos (t. y. tik žengimas į konstitucionalizmo ir rašytinių konstitucijų epochą). Straipsnyje bandoma apžvelgti, kaip iš antikos, viduramžių ir naujųjų laikų minties, institutų ir praktikos elementų pamažu formavosi konstitucijos idėja, kurios esmė – valdžios ribojimas aukščiausios galios teisės aktu, siekiant apsaugoti asmens teises.

Reikšminiai žodžiai: konstitucionalizmas, konstitucionalizmo priešistorė, rašytinė konstitucija.

Įvadas

Šiuolaikinės konstitucinės tikrovės tyrinėtojai, norinčiam pažinti ir paaiškinti savo tyrimų objektą, anksčiau ar vėliau tenka gręžtis į praeitį. Toks žvilgsnis, aprėpiantis ne tik nacionalinę, bet ir pasaulinę patirtį, padeda suvokti ne vieną šiandieninės teisinės tikrovės aspektą bei numatyti jos raidos tendencijas.

Konstitucionalizmo, jį suvokiant tiek kaip valdžios ribojimo konstitucija doktriną, tiek kaip sąjūdį už ją ar kaip tos doktrinos praktinį įgyvendinimą, epochos pradžia dažniausiai siejama su pirmomis rašytinėmis konstitucijomis, priimtomis XVIII a. pabaigoje. Jo ištakų apžvalga būtų konstitucijos priešistorės apžvalga. Istoriniai konstitucinio proceso aspektai nagrinėti ne viename darbe¹ (gaila, kad Lietuvos konstitucionalistų ši tema beveik nedomina). Kartais juose, rašant apie ikikonstitucinius laikus (t. y. epochą iki rašytinių konstitucijų priėmimo), vartojamos „ankstyvojo konstitucionalizmo“, „antikinio konstitucionalizmo“, „viduramžių konstitucionalizmo“, „viduramžių municipalinio ir kanoniškojo konstitucionalizmo“ kategorijos.

Šias sąvokas galime laikyti vaizdingais tuometinio valstybinio mąstymo ar praktikos elementų apibūdinimais, savotiškomis metaforomis. Kita vertus, operuojant tokiomis kategorijomis (nesvarbu, kad kalbama apie „antikinį“ ar „viduramžių konstitucionalizmą“), kyla klausimas: gal šitaip (tegu ir netiesiogiai) pripažįstama, kad žmonija jau senų senovėje rado „konstitucionalizmo“ pirminį pavyzdį, savotišką konstitucinį *archetypum* (nesvarbu, išreikštą idėja, institucija ar praktika), kuriame matyti ir esminiai nūdienos konstitucionalizmo pradai. Taigi, ar minėtų sąvokų vartojimas nesuponuoja idėjos, kad konstitucionalizmas – ne naujųjų laikų žmonijos išradimas, bet daug senes-

1 Galima nurodyti keletą ir Lietuvoje pasiekiamų knygų: Bastid, P. *L'idée de constitution*. Paris: Economica, 1985; van Caenegem, R. C. *An Historical Introduction to Western Constitutional Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995; Ludwikowski, R.; Fox, W. *The Beginning of the Constitutional Era*. Washington: The Catholic University of America Press, 1993; Kern, F. *Recht und Verfassung im Mittelalter*. Tübingen: Wissenschaftliche Buchgemeinschaft, 1953; Chevalier, J.-J. *Histoire de la pensée politique*. Paris: Éditions Payot et Rivages, 1993; Wormuth, F. D. *The Origins of Modern Constitutionalism*. New York, 1949; Mc Ilwain, R. *Constitutionalism, Ancient and Modern*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1958. Taip pat ne vienas konstitucinės minties istorinės raidos aspektas aptartas ir į lietuvių kalbą išverstose J. Lane, taip pat G. H. Sabine ir T. L. Thorsono knygose (žr.: Lane, J.-E. *Konstitucija ir politikos teorija*. Iš anglų kalbos vertė E. Kūris, Kaunas: Naujasis lankas, 2003; Sabine, G. H.; Thorson, T. L. *Politiinių teorijų istorija*. Iš anglų kalbos vertė R. Asminavičiūtė, J. Baranova, V. Čepiejus, V. Radžvilas, A. Sabonis, Vilnius: Pradai, 1995).

nis reiškiny. Gal kitados jis buvęs kiek kitoks, primityvesnis, neišplėtotas. Jeigu taip, peršasi mintis, jog konstitucionalizmo priešistorė – jokia priešistorė, o tik primityvesnis jo raiškos etapas.

Tačiau ar antikos ar viduramžių mintyje, institucijose ar praktikoje galime apčiuopti konstitucionalizmo pirmavaizdį? Pirmavaizdį, kuriame galime regėti valdžios ribojimo konstituciniu aktu koncepcijos svarbiausius elementus (ir konstitucijos viršenybę, ir valdžių padalijimą, ir žmogaus teisių prioritetą, konstitucijos kaip tautos akto koncepciją ir kt.). Kita vertus, gal „ankstyvojo konstitucionalizmo“, „antikinio konstitucionalizmo“, „viduramžių konstitucionalizmo“, „viduramžių municipalinio ir kanoniškojo konstitucionalizmo“ kategorijų vartojimas apibūdinant konstitucionalizmo priešistorę yra anachronizmas, noras „modernizuoti“ praeities teisinę mintį ar praktiką? Ir apskritai ar galima sujungti dabartinei konstitucinei tikrovei būdingų elementų istorinius prototipus, paimtus iš skirtingų kontekstų, į vieną visumą? Ar galima konstatuoti buvus konstitucionalizmui būdingas minėtų elementų jungtis? Tokį praeities teisinių reiškinių jungimą ir „modernizavimą“ galima laikyti savotišku teisinės praeities „guldymu į Prokrusto lovą“, bandant ją „pritempti“ iki dabartinių konstitucinių standartų.

Aptikus istorinius atskirų konstitucionalizmo elementų prototipus, net jei jų ir ne vienas, vargu ar galima daryti išvadą, kad konstitucionalizmo reiškiny jau egzistavo. Jie savaime nesuponuoja konstitucionalizmo, kaip kokybiškai apibrėžto reiškinio, „pirminės būsenos“ pripažinimo. Vien atskirų konstitucionalizmo elementų istorinių prototipų konstatavimas leidžia kalbėti tik apie konstitucionalizmo ištakas, kelio į konstitucinę erą pradžią, bet ne apie konstitucionalizmo kaip reiškinio (tegul ir pirmine forma) išskyrimą.

Konstitucijos idėjos paieškos tolimoje praeityje – daugiau nei rizikingas sumanymas. Konstitucionalizmo ar konstitucijos kategorijų vartojimas, analizuojant antikos ar vidurinių amžių valstybės santvarkos pagrindus, reiškia įprastų sąvokų reikšmių pakeitimą. Tokiu atveju bet kokią valstybinę santvarką turėsime laikyti konstitucine. Ir visai nesvarbu jos turinys. Tačiau teisinės kategorijos – tikrovės pažinimo instrumentas, jų vartojimas neturėtų kelti neaiškumų.

Straipsnyje bandysime analizuoti konstitucinės minties, institutų ar praktikos užuomazgas. Taigi šis tyrimas – tik konstitucionalizmo priešistorės tyrimas. Kartu tai ir patikrinimas, kiek pagrįstas antikinio, ankstyvojo, viduramžių ar kitokių konstitucionalizmo sąvokų vartojimas. Taigi mūsų tyrimo metu kaskart teks taikyti konstitucionalizmo testą, kuris parodys, ar susiduriame su jo atskirų elementų prototipais, t. y. su konstitucionalizmo ištakomis, ar su „pirminiu konstitucionalizmu“. Istorinė retrospektyva turėtų išryškinti, kaip ir kokios idėjos tapo konstitucionalizmo „stuburu“, apie kurį formavosi ir plėtojama moderni konstitucinio reguliavimo sistema. Darbo apimtis verčia atrinkti tik svarbiausius faktus ar idėjas, nekeliant uždavinio pateikti visa apimančią konstitucinės minties formavimosi raidos panoramą.

1. Apie konstitucionalizmą ir jo raidos nagrinėjimą

Konstitucija – socialinės evoliucijos kūrinys. Tik tam tikrame valstybiškai organizuotos bendruomenės raidos tarpsnyje, tik įsitvirtinus tam tikram teisinės sąmonės lygiui suvokiama, kad, siekiant garantuoti kiekvieno visuomenės nario teises, būtina priimti aukščiausios galios teisės aktą, kuris nustato valdžios ribas. Tokios teisės kūrėja gali būti tik tauta („konstitucija yra tautos kūrinys“²). Valdžių padalijimas ir asmens teisių garantavimas – esminiai tokio akto elementai. Tai teisė, kuriai turi paklusti net tik piliečiai, bet ir valstybės valdžia.

Konstitucija kaip aukščiausioji teisinė realybė, nustatanti valdžios įgaliojimų ribas ir sauganti asmens teises ir laisves, yra Vakarų teisinės civilizacijos, kuri „primetė savo žaidimo taisyklės kitoms civilizacijoms“³, kūrinys. Konstitucionalizmo ištakų analizė neatsiejama nuo šios teisinės civilizacijos istorijos. Senovės graikų ir romėnų mintis ir valstybinio gyvenimo patirtis, Europos viduramžių ieškojimai, Vakarų pasaulio naujaisiais laikais valstybinio gyvenimo sutvarkymo sprendimai žymi kelią į konstitucinę santvarką. Tai, kad viena ar kita mintis, vienoks ar kitoks institutas ar praktikos pavyzdys būdingas ir kitiems pasaulio regionams (toks pavyzdys galėtų būti armėnų teisininkų konstitucijos idėjos „pirmavaizdžiu“ laikomas 1773 m. Madrase parašytas Hakobo ir Chahamiro Chahamiriam veikalas „*Vorogayt paratz*“ apie teisingus įstatymus, atitinkančius protingą prigimtį⁴), reiškia tik teisingos santvarkos paieškų pasaulyje panašumą, nepaisant politinio, socialinio ar teisinio kontekstų skirtingumo. Skiriasi ir idėjų poveikis (vietinis, regioninis ar globalus).

Tai, kas sukurta žmogaus, prasideda nuo idėjos. Kad iškiltų pastatas, atsirastų naujas mechanizmas, kad būtų parašytas kūrinys ar sukurta organizacija – pirmiausia reikia idėjos. Konstitucinei tvarkai atsirasti būtina konstitucijos idėja. Tačiau idėjos formulavimas – tik pradžių pradžia. Tai tarsi pirminis būsimos tvarkos projektas. Pakankamai aiškiai suformuluotas, kad dėl jo būtų galima diskutuoti. Teisinė idėja virsta teisine tvarka, tik jei ji uždega žmones, jei juos sutelkia iškeltam tikslui įgyvendinti. Tik įtikinus visuomenę (jos daugumą) idėjos teisingumu, ją galima įtvirtinti teisine forma, paversti valstybiškai organizuotos visuomenės bendro gyvenimo praktika. Konstitucijos sukūrimas žymi naują etapą, kuriame konstitucinė mintis virsta visuomenei privaloma teisine tvarka. Tikroji socialinė konstitucijos idėjos prasmė išryškėja tik jai virtus funkcionuojančia aukščiausiaja teisine tvarka.

Kita vertus, norint konstatuoti konstitucijos idėjos įgyvendinimą nepakanka vien priimti konstituciją. Pasak M. Rosenfeldo, turime skirti konstitucijos buvimą ir valdymą pagal konstitucionalizmo idealą. „Konstitucionalizmo idealą išreiškia trys aspektai. Vyriausybės valdžios ribojimas, teisinės valstybės buvimas, pagrindinių teisių apsauga.“⁵

2 Tančev, E. Lisabonos sutartis pagal ortodoksiškąjį konstitucionalizmą ir ne tik pagal jį? *Konstitucinė jurisprudencija*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis. 2009, 1(13): 189.

3 Gudavičius, E. *Lietuvos europėjimo keliais*. Istorinės studijos. Vilnius: Aidai, 2002, p. 17.

4 Haroutunian, G. *De la Constitution au constitutionnalisme* (la traduction de la publication en arménien du 2004). Erevan: Njar, 2005, p. 20.

5 Rosenfeld, M. Loi et Constitution, *Annuaire international de justice constitutionnelle*, XIX–2003. Paris / Aix-en-Provence: Economica / PUAM, 2004, p. 505.

Pagal tai konstitucines demokratijas skiriame nuo nominalių ar pseudokonstitucinių sistemų.

Konstitucijos – valdžią saistančios ir asmenį ginančios aukščiausiosios teisės idėja neatsiejama nuo *konstitucionalizmo* sąvokos. Ji pirmąsyk pavartota tik XVIII–XIX a. sandūroje Jungtinėse Amerikos Valstijose ir „žymėjo amerikietiškąją rašytinės konstitucijos viršenybės leidžiamų įstatymų atžvilgiu doktriną“⁶. Laikui bėgant ši sąvoka įgavo daugiau prasmų.

Pirmiausia konstitucionalizmas suprantamas kaip doktrina, reikalaujanti, kad „politinį autoritetą varžytų valdžios įgyvendinimą ribojantys institutai, kurie suponuoja taisykles, suvaržančias ir valdžioje esančius asmenis, ir valdžią įgyvendinančius organus ar įstaigas“⁷. Tai valdžios ribojimo konstitucija, aukščiausios galios šalies teisės aktu, siekiant apsaugoti asmenį ir visą visuomenę nuo jų pačių suformuotos valdžios galimų piktnaudžiavimų, doktrina. Tokia konstitucija yra savotiška visuomenės sutartis, demokratijos ir teisinės valstybės pusiausvyros garantija. Politikos mokslų atstovui šiuo požiūriu konstitucionalizmas būtų politinis imperatyvas fiksuoti „svarbiausias“ taisykles raštu, nustatyti valdžios įgaliojimus ir įtvirtinti žmogaus ir piliečio teises.

Konstitucionalizmo sąvoka žymi ir sąjūdį už minėtos doktrinos įgyvendinimą. Tai antroji šios sąvokos reikšmė. P. Pactet ir F. Melin-Soucramanienuo sąjūdį, kilusį Apšviotos amžiuje ir kėlusį tikslą pakeisti esamą paprotinį valstybinio gyvenimo reguliavimą, dažnai neaiškų ir netikslų, teikusį suverenams dideles veikimo diskrecijas, rašytinėmis konstitucijomis, turinčiomis apriboti monarchinės valdžios absoliutizmą ar net despotizmą, įvardija kaip konstitucionalizmą⁸. Šio judėjimo šalininkai reikalavė, kad politinės valdžios įgijimo ir įgyvendinimo taisyklės būtų fiksuotos pagrindinėje chartijoje, nustatančioje valstybinio gyvenimo pamatus. Taigi konstitucionalizmo vardu vadinamas ir sąjūdis už konstituciją, siekiantis konstitucijos idėją paversti tikrove.

Ir dar viena konstitucionalizmo prasmė: konstitucionalizmas suprantamas kaip reali teisinė tvarka, sukurta ir funkcionuojanti pagal konstitucionalizmo doktriną. Tai konstitucijos idėja, virtusi valstybiškai organizuotos bendruomenės gyvenimo praktika. Ji neatsiejama nuo teisės viešpatavimo. Konstitucionalizmo padarinys – „valstybės paklusimas teisei“⁹.

Sąvokos „konstitucionalizmas“ vartojimas keliomis prasmėmis sietinas su jos turinio praplėtimu kiekvienu tokiu skirtingo vartojimo atveju. Jis prasmingas. Pirmiausia turi būti idėja (konstitucionalizmas kaip doktrina). Vėliau ši doktrina gali sutelkti visuomenę naujai tvarkai įtvirtinti (konstitucionalizmas kaip sąjūdis). Sėkmės atveju šalyje konstitucinė idėja gali virsti realia konstitucine santvarka (konstitucionalizmas kaip reali visuomenės organizacijos forma). Toks „konstitucionalizmo“ sąvokos daugiaprasmiš

6 Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 521.

7 Lane, J.-E. *Konstitucija ir politikos teorija*. Iš anglų kalbos vertė E. Kūris. Kaunas: Naujasis lankas, 2003, p. 41.

8 Pactet, P.; Melin-Soucramien, F. *Droit constitutionnel*. 27e édition. Paris: Dalloz, 2008, p. 61.

9 Quermonne, J.-L. *Les régimes politiques occidentaux*. Troisième édition revue et complétée. Paris: Éditions du Seuil, 1994, p. 111.

vartojimas kelia ir problemų, nes be papildomo paaikškinimo kiekvienu atveju prasme tenka suprasti iš konteksto.

Dar viena pastaba: konstitucionalizmas – ne statinis, užbaigtas visiems laikams, bet dinamiškas, nuolat besiplėtojantis reiškiny. Jo plėtotės klausimą galima nagrinėti visais trim „konstitucionalizmo“ sąvokos aspektais. Idėjos telkia žmones jų įgyvendinimui, susiklosto konstitucinė praktika, praktika inicijuoja naujas idėjas, naujos idėjos tampa permainų pagrindu. Tokia raidos grandinė. XX a. antroje pusėje, kai demokratišniame pasaulyje visuotinai buvo pripažinta konstitucinės kontrolės instituto reikšmė, kai konstituciniai teismai (ar kitos konstitucinės kontrolės institucijos) tapo veiksmingu konstitucinės tvarkos valstybės gyvenime užtikrinimo mechanizmu, apsaugančiu visuomenę nuo valdžios institucijų piktnaudžiavimo valdžia, šis institutas tapo privalomu konstitucinės sistemos elementu. Ir konstitucinės teisės moksle imta skirti *klasikinio* ir *moderniojo konstitucionalizmo* (modernusis konstitucionalizmas atsiranda su įstatymų konstitucingumo kontrole¹⁰) epochas. Bet tai to paties reiškinio – konstitucionalizmo – epochos¹¹.

Būtina pasakyti, jog *konstitucijos kaip valdžią ribojančios aukščiausios teisės* (n svarbu, ar turima omenyje konstitucinė idėja, ar teisės aktas, ar teisinė tvarka) ir žodžio *konstitucija* istorijos nėra tapačios. Yra žodžio „*konstitucija*“ istorija, kuri domina kalbininkus. Yra ir konstitucionalistams rūpimo reiškinio, kuris įvardijamas kaip *konstitucija*, istorija. Teisininkus visų pirma domina teisiniai reiškiniai, jų raida. Šias istorijas atskirti ne taip paprasta. Konstitucijos, suprantamos pagal konstitucionalizmo doktriną, sampratai tik trečias šimtmetis. Tuo tarpu pats *konstitucijos (constitutio)* pavadinimas žinomas nuo antikinės Romos laikų.

Konstitucijos sąvokos reikšmė kito. Sąvokos istorijos pradžia – senovės Romos valstybinė praktika. Lotynišku terminu *rem publicam constituere* vadinti svarbius valstybinės tvarkos klausimus reguliuavę aktai. Romos imperijos laikais buvo žinoma aktų rūšis – *constitutiones*. Ši bendrinė kategorija, kaip pažymi M. Bartošekas, apėmė įvairių rūšių imperatoriaus aktus: ediktus, mandatus, dekretus, reskriptus. Šių aktų paskirtis nevienoda. Vieni jų, vadinti *constitutiones generales*, buvo privalomi visiems. Kiti, vadinti *constitutiones speciales*, reguliavo tam tikrų asmenų grupių veiklą ar tam tikros rūšies santykius. Treti, *constitutiones personales*, buvo priimami tam tikrų asmenų atžvilgiu¹².

Viduramžiais *konstitucijomis* vadinti privilegijų ir laisvių pripažinimo aktai. Konstitucijų terminas vartotas ir kanonų teisėje. Iš čia vėlesnių viduramžių municipalinio ir kanoniškojo konstitucionalizmo kategorijų vartojimas¹³. Naujųjų laikų pradžioje *consti-*

10 Favoreu, L.; Gaïa, P.; Ghevontian, R.; Mestre, J. L.; Pfersmann, O.; Roux, A.; Scoffoni, G. *Droit constitutionnel*. 11 édition. Paris: Dalloz, 2008, p. 85.

11 „Konstitucijos gali būti priimamos ir pakeičiamos, bet konstitucijos idėja išlieka nepakitusi, tokia, kokia ji pirmąsyk iškilo Europos kultūroje“ (Piotrowski, R. *Inventing a new Republic: proposals for constitutional reform in Poland compared. Evaluation of fifteen years of constitutional practice in central and eastern Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2005, p. 53).

12 Bartošek, M. *Rimskoe pravo. Poniatia, terminy, opredelenia*. [Bartoshek, M. Roman Law. Concepts, Terms, Provisions]. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1989, s. 88.

13 D. Turpin (žr.: Turpin, D. *Contentieux constitutionnel*. 2e édition mise à jour. Paris: PUF, 1994, p. 14) remiasi

tution kategorija praverė po *Šlovingosios revoliucijos* (1688–1689) verčiant britų karalių Jokūbą II, jį apkaltinus „karalystės pagrindinės konstitucijos“ (*fundamental constitution of the kingdom*) pažeidimu. Taip prieitume ir rašytinių konstitucijų laikus.

Apie susiformavusią konstitucionalizmo doktriną galima kalbėti tik kai valdžios ribojimo ir asmens apsaugos idėjos organiškai susijungė konstitucijos, kaip tautos priimtos aukščiausiosios teisės, doktrinoje. Apšvietos laikais susiformavusi doktrina klojo kelią XVIII a. Amerikos ir Prancūzijos konstitucinėms revoliucijoms. Ir ankstesnius laikus galima apibūdinti tik kaip *konstitucionalizmo priešistorę, kurioje* konstitucionalizmo kaip nuoseklios doktrinos (ką jau kalbėti apie konstitucinį reguliavimą ar teisinę tvarką) dar nebuvo. Vieno ar kito konstitucionalizmo doktrinai būdingų elementų iškėlimas ar net bandymai juos jungti neduoda pagrindo kalbėti apie konstitucijos idėjos suformulavimą. Tai tik konstitucionalizmo ištakos, bet ne pats reiškinys. Šios teisinės įžvalgos turėjo tapti vienos sistemos dalimis, todėl teisinės minties ar patirties faktus iki XVIII a. vidurio mes galime įvardyti tik kaip konstitucijos idėjos ištakas. Dėl jų virtimo viena sistema laikotarpio galimi ginčai. Tai kartu ir ginčai, kada prasideda tikroji *konstitucionalizmo istorija*. Ką laikyti naujos teisinės kokybės požymiu: konstitucijos (suprantamos šiuolaikine prasme) doktrinos suformulavimą ar pirmųjų pasaulyje rašytinių konstitucijų priėmimą? J. E. Lane rašo apie moderniojo konstitucionalizmo atsiradimą apie 1600 metus¹⁴. Kiti skiriamąją ribą mato XVIII amžiuje. Treiems naujosios epochos pradžią žymi 1787 m. priimta Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija (1791 m. Prancūzijos ir Lenkijos-Lietuvos valstybės konstitucijos priimtos pavymui). Apskritai bandymai išvesti tikslias „skiriamąsias ribas“ moksle kelia daug ginčų, nulemtų nevienodų tokio klasifikavimo kriterijų. Nepaisant minėtų ginčų, aišku, kad XVIII a. pabaigoje konstitucija tampa valstybiškai organizuotos visuomenės gyvenimo teisinio reguliavimo tikrove. Prasidėjo rašytinių konstitucijų epocha, konstitucijos žygio per pasaulį pradžia. Tai valdžios ribojimo konstitucija laikai. Svarbiausi tokio ribojimo elementai – valdžių padalijimas ir asmens teisių prioriteto konstitucinis pripažinimas bei apsauga¹⁵. Daugiau kaip dvejų šimtų metų konstitucijos idėjos praktinio įtvirtinimo istorijoje skiriama keletas konstitucinio reguliavimo raidos „bangų“ arba „etapų“, atspindinčių visuomenės ir valstybės evoliuciją. Pirmosios bangos „liberaliausias“ konstitucijas nuo XX a. pabaigos „ketvirtos bangos“ pototalinių Vidurio ir Rytų Europos šalių konstitucijų skiria didelis teisinės minties ir praktikos ieškojimų kelias. Tai kelias į konstituciją, kuri išskyla „kaip vienintelis tikras teisinės valstybės postamentas“¹⁶.

Konstitucionalizmo doktrinos esmė lakoniška forma išdėstyta 1789 m. Prancūzijos žmogaus ir piliečių teisių deklaracijos maksimoje: *Toute société dans laquelle*

šiais šaltiniais: Ourliac, P. Souveraineté et lois fondamentales dans le droit canonique du XVe Sietle. *Études histoire du droit médiéval*. 1979, p. 563; taip pat Rials, S. Sur les origines canoniales des techniques constitutionnelles modernes. *Pouvoirs*. 1988, 44: 141.

14 Lane, J.-E., p. 46 („Moderniojo konstitucionalizmo atsiradimas apie 1600 m.“ – taip vadinasi vienas iš knygos skyrelių).

15 Jarašiūnas, E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą. *Šiuolaikinė konstitucija. Studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 9.

16 Debbasch, R. *Droit constitutionnel*. Seuil, Paris: Litec, 2000, p. 23.

la garantie des droits n'est pas assurée, ni la séparation des pouvoirs déterminée, n'a point de constitution (Visuomenė, kurioje teisės nėra garantuotos ir kurioje nėra nustatytas valdžių padalijimas, neturi konstitucijos). Taigi konstitucija suvokiama kaip tautos aprobuota valdžią ribojanti aukščiausioji teisė (rašytinis teisės aktas), grindžiama žmogaus teisių prioritetu ir valdžių padalijimu.

Mus domins konstitucionalizmo ištakos. Idėjos ar sprendimai, be kurių neišsivaizduojamas konstitucionalizmo atsiradimas. Nekeliamas tikslas išdėstyti išsamios reiškinio istorijos. Tai tiktų kitokio pobūdžio ir apimties studijai. Mus domins iš kokių elementų formavosi konstitucijos, kaip valstybiškai organizuotos visuomenės bendro gyvenimo pagrindus nustatančios aukščiausios teisės, samprata. Tai kelio į konstitucijos idėjos doktrinos iškilimą apžvalga. Idėjų istorinės raidos link nuoseklios sistemos, link naujos kokybės nagrinėjime sunku tikėtis tikslų atsakymų. Ypač fiksuojant istorinius etapus, jų pradžią ar pabaigą.

Mūsų tyrime svarbu praaišyti apčiuopti tuos buvusios tikrovės (nesvarbu, ar tai būtų kieno nors išdėstyta teorija, mintis, ar reali visuomenės organizacija, ar kitas istorinis faktas) elementus, kuriuos analizuodami galėtume išvelgti būsimo vakarietiškojo konstitucionalizmo bruožus. Kita vertus, prisimindami „ankstyvąjį konstitucionalizmą“ ar „viduramžių konstitucionalizmą“, nuolat bandysime pasitikrinti: o gal tuose praeities teisinės tikrovės elementuose galima išvelgti ne vien konstitucionalizmo ištakas?

2. Apie antikos laikų „konstitucinio mąstymo“ elementus

Konstitucijos idėjos ištakų pradžios paieška panaši į senovės Trojos ieškojimą. Aukščiausiųjų taisyklių svarba suvokta kone priešistoriniais laikais. Nusikelkime į biblinius laikus. Senovės žydams išeinant iš Egipto Mozė net du kartus kilo į Sinajų, antrąsyk nešdamas du tašytus akmens luitus, kad ant jų Jahvė išrėžtų dešimt Dievo įsakymų – aukščiausiųjų taisyklių. Taisyklių, svarbių ne tik religiniu ar moraliniu požiūriu. Jos tiko ir vertinant valdžią turinčiųjų veiksmus. Tiesa, tais laikais dar neregime aiškių ribų tarp moralės, religijos ar teisės reikalavimų. Aukščiausiosios taisyklės yra aukščiausiosios, jos taikytos visoms asmenims ir visuomenės gyvenimo sritims. Konstitucinės perspektyvos požiūriu svarbus pripažinimas, kad yra aukščiausios taisyklės, kurioms visi – tiek paprasti žmonės, tiek jų valdovai privalo paklusti.

„Teisei Vakarų teisės tradicijoje, kuri susiformavo veikiama graikiškojo racionalumo bei romėniškojo legalumo tradicijų, skiriamas vieno svarbiausių socialinio elgesio reguliatorių vaidmuo“¹⁷. Valstybės reikalų tvarkymo ateičiai svarbi graikų miestų-valstybių, Romos respublikinių laikų valdymo praktika. „Dauguma modernųjų politinių idealų – tokių kaip teisingumas, laisvė, konstitucinis valdymas, pagarba įstatymams – ar bent jų apibūdinimai atsirado graikų filosofams pradėjus mąstyti apie miesto-valstybės

17 Baublys, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 228.

institucijas¹⁸. Teisinių aspektų raidos (vakarietiškos modernios teisės, ne tik civilinės, šaknys yra romėniškos) nesuprasime neįvertinę senovės Romos patirties.

Teisingumo, teisingos santvarkos idėjos minimos jau Homero (IX–VIII a. p. Kr.), Hesiodo (VIII–VII a. p. Kr.) poemose. Solono (640–560 m. p. Kr.), didžiojo Atėnų santvarkos reformatoriaus ir vieno iš septynių Antikos išminčių¹⁹, idėjos buvo grindžiamos sąmoningo visuomenės kompromiso svarbos nustatant svarbiausius bendro gyvenimo dalykus, suvokimu. Solonas „ir liaudies mases, ir aristokratus pridengęs įstatymų skydu, kad nei vieni, nei kiti negalėtų viešpatauti“²⁰. Heraklitui (apie 530–470 m. p. Kr.) valstybė ir įstatymas – vienos prigimties, sofistui Protagorui (apie 481–411 m. p. Kr.) visų dalykų matas – žmogus. Prigimtines teises ir prigimtine žmonių lygybę gynė sofistas Likofronas, kuris, pasak Aristotelio, valstybę ir įstatymus laikė žmonių susitarimo dėl bendros sąjungos padariniu.

Graikai pirmieji ėmė skirti aukštesniusius įstatymus nuo paprastų. Tokiais aukštesniaisiais įstatymais, kuriuos graikai vadino *nomoi*, buvo laikoma seniausiųjų įstatymų visuma, kurių nebuvo galima keisti paprastais *Eklezijos* (tautos susirinkimo) aktais. Būtent iš šios praktikos Aristotelis išvedė *politeia*, t. y. įstatymų, nustatančių valstybės pagrindus ir besiskiriančių nuo paprastų, idėją²¹. Tokiu skyrimu formuojama žmonių teisės aktų hierarchijos²², reikšmingos konstitucijos viršenybės sampratai, užuomazgos.

Antikos graikų supratimu žmonių įstatymai turi atitikti aukščiausius idealios teisės (dieviškos kilmės) principus. Tokį požiūrį atspindi ir Sofoklio dramos „Antigonė“ Kreonto ir Antigonės dialogas: „Kreontas. Tai kaip drįsai įstatymui tu nusižengti? Antigonė: Ne Dzeusas tą įstatymą paskelbė man. Ne Teisingumas, kurs su požemių dievais gyvena, duodamas įstatymus žmonėms. Įsakymo gi tavo nelaikau aš taip galingu, jog mirtingas, menkas būdamas, pranoktų nerašytą amžiną dievų įstatymą, kuris ne šiandien ir ne vakar duotas <...>“²³.

Įvairių konstitucionalizmo aspektų ištakų galima ieškoti graikų filosofų darbuose. Platonui (427–347 m. p. Kr.) idealios valstybės valdymo principas – teisingumas. Jis turi užtikrinti valstybės darną, visi trys luomai – valdovai filosofai, sargybiniai ir gamintojai privalo dirbti tai, kas jiems pridera. Ir „valstybė yra teisinga tada, kai visi trys skirtingos prigimties luomai kiekvienas dirba savo darbą <...>“²⁴. Veikale „Įstatymai“ jis pasiūlė antrąjį geriausios valstybės modelį, kuriame valdovai paskelbiami įstatymų tarnais. „Būtent šioje IV a. pr. Kr. sukurtoje koncepcijoje, suteikiančioje įstatymams ne

18 Sabine, G. H.; Thorson, T. L. *Politinių teorijų istorija*. Iš anglų kalbos vertė R. Asminavičiūtė, J. Baranova, V. Čepeliejus, V. Radžvilas, A. Sabonis, Vilnius: Pradai, 1995, p. 43.

19 van Effenterre, H. *L'Âge grec*. 550-270 av. J.-C. Paris: Larousse, p. 20.

20 Dilytė, D. *Antikinė literatūra*. Vilnius: Jošara, 1998, p. 73.

21 Turpin, D. *Contentieux constitutionnel*. 2e édition mise à jour. Paris: PUF, 1994, p. 13.

22 P. Bastidas teigia, kad toks pagrindinių ir paprastų įstatymų skyrimas buvo iš esmės tik teorinis dalykas, tuo labiau, kad pati hierarchijos idėja aiškiai nebuvo suformuluota (žr.: Bastid, P. *L'idée de constitution*. Paris: Economica, 1985, p. 41).

23 Sofoklis. *Antigonė*. Iš senosios graikų kalbos vertė A. Dambrauskas. *Antikinės tragedijos. Eschilas, Sofoklis, Euripidas*. Vilnius: Vaga, 1988, p. 263.

24 Platonas. *Valstybė*. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius, antras pataisytas leidimas. Vilnius: Pradai, 2000, p. 159.

tik pavaldinių elgesio regulatoriaus, bet ir valdovų savivalę ribojančią galią, ir vėliaus išvystytoje Aristotelio, galima išžvelgti naujųjų laikų „*rule of law*“ – teisinės valstybės *teisės viršenybės* principo užuomazgas²⁵.

Aristotelio (384–322 m. p. Kr.) darbai, kuriuose tyrinėti tikri valstybinio gyvenimo santykiai, sukurti tų tyrinėjimų metodai, studijuojami ir po daugelio amžių. „Valstybės moksle Aristotelis iškėlė pagrindinį klasikinės senovės pradą: žmogus yra valstybės asmuo (*dzoon politikon*); be valstybės jis yra arba žvėris, arba Dievas (*terion-teos*)“²⁶. Valstybės valdžią jis suprato ne kaip valstybės funkcijas, ne kaip valstybės institucijas, bet kaip faktiškus valdžios vykdytojus. „Tačiau jis pastebėjo tris didžiausias valdžios rūšis: įstatymo leidimo, valdymo ir teismo, bet ne kaip vieno juridinio asmens trejopas funkcijas, bet kaip valstybės santvarkos atskiras dalis“²⁷. Ši išvalga – pirmas orientyras kelyje į valdžių padalijimo koncepciją.

Naujųjų laikų konstitucijų kūrėjus pasiekė Sokrato, Platono, Aristotelio ar Polibijaus mintys apie įvairias valdymo formas. Antai Platonas skyrė tris valdymo rūšis: monarchiją, nedaugelio valdžią ir daugumos valdžią. Kiekvieną šią valdymo rūšį, jas susiejus su teisėtumo užtikrinimu, galima skirstyti į du porūšius: teisėta monarchija ir neteisėta tironija, teisėta aristokratija ir neteisėta oligarchija, demokratija laikantis įstatymų ir jų nesilaikant. Aristotelis plėtojo šias mintis, jam geriausia valdymo forma – mišraus pobūdžio *politija*. Ji užtikrina vidurinių sluoksnių dominavimą, neleidžia įsivyrauti kraštutinumams. Mišri valdymo forma užtikrina ir valstybės santvarkos stabilumą. Platono, Aristotelio ir kitų antikos mąstytojų mintys apie įvairius valstybės organus ir jiems tenkantį vaidmenį buvo tarsi pirminis valdžių padalijimo doktrinos pamatas (žinoma, nuo darbo pasidalijimo tarp valstybės organų iki valdžių padalijimo – ilgas kelias).

Ksenofonas (426–354 m. p. Kr.) pabrėžė individo teisių apsaugos svarbą. Ši nuoroda svarbi suvokiant teisinio reguliavimo giluminę prasmę. Romėniška dvasia persiėmęs graikas Polibijus (200–125 m. p. Kr.) analizavo įvairias valstybių santvarkas (karaliaus valdžia, tironija, aristokratija, oligarchija, demokratija, ochlokratija), jų atsiradimą ir kaitą. Jis pasisakė už mišrų, nuosaikų valdymą. Jo manymu, tokį modelį geriausiai atitinka Romos valstybė, kurioje valdžią vykdo konsulai, senatas ir tauta.

Galima stebėtis Senovės Romos respublikinių laikų valdymo sistema, kurioje įtvirtintas ne vienas valstybės pareigūnų galių ribojimo bei jų veiklos kontrolės elementas. Tų laikų Romoje žinomos trys liaudies susirinkimų rūšys (kuriatinės komitijos, centurinės komitijos, tributinės komitijos) sprendusios specifinius klausimus, įvairūs magistratai (du konsulai, du cenzoriai, pretorius, plebėjų ir kuruliniai edilai, kvestorius) ir senatas²⁸. Tai *checks and balances* sistemos įtvirtinimo pirminis eskizas.

Romos respublika išliko klasikiniu konstitucinės demokratijos pavyzdžiu. Tačiau skirtingai nei graikų filosofai, romėnų politinės minties atstovai „konstitucinių“ ir pa-

25 Baublys, L., p. 129.

26 Leonas, P. *Teisės filosofijos istorija*. Vilnius: Mintis, 1995, p. 92.

27 *Ibid.*

28 Pagal T. Mommseną, senato įtaka buvo lemianti įstatymų leidybos, rinkimų ir valdymo klausimais (žr.: Mommsen, T. *Histoire romaine*. Livres I à IV: Des commencements de Rome jusqu'aux guerres civiles. Traduits de l'allemand par C. A. Alexandre. Paris: Éditions Robert Laffont, 1985, p. 235).

prastųjų taisyklių skyrimui neskyrė daugiau dėmesio, nors tam tikrą aktų hierarchiją romėnai pripažino. Antai Katonas Senasis kėlė paprotinės teisės, kurią formavo kartu kartos, kaip pagrindinės teisės idėją. Ciceronas (106–43 m. p. Kr.) skyrė *civitatis status* ir paprastus *leges (įstatymus)*, nors ir neteigė, jog antrieji turi atitikti *civitatis status*. Cicerono mokyime svarbiausi dalykai – *res publica* ir prigimtinė teisė²⁹. Jis manė, kad valstybė (*respublica*) – liaudies reikalas (*res populi*). Jo teigimu, prigimtinė teisė (aukščiausiasis, tikrasis įstatymas) atsirado anksčiau nei bet koks rašytinis įstatymas, anksčiau nei pati valstybė. Žmonių įstatymų atitiktis gamtos dėsniams (ir prigimtinėi teisei) – jų teisingumo ir neteisingumo matas ir kriterijus. Pasak jo, „yra tikrasis įstatymas, teisingas protas, atitinkantis prigimtį, galiojantis visiems, nekeistinas ir amžinas <...>“³⁰. Ciceron nuomone, valstybės valdžia turi remtis teise; teisė yra ne tik tinkamo valdžios santykio su piliečiais garantija, bet ji apsaugo lygybę tarp piliečių. Įstatymo valdžiai privalo paklusti visi.

Pabandykime apibendrinti šią patirtį. Teisingumo, valstybės ir įstatymo sąsaja, pagrindinių ir paprastų įstatymų skyrimas, žmonių įstatymo atitiktis idealiai teisei, įstatymo ne tik valdomiesiems, bet ir valdantiesiems privalomumas, prigimtinių teisių ir prigimtinės lygybės sampratos užuomazgos, valstybės gyvenimo darnos užtikrinimo, valdžios rūšių skyrimo ir kitos antikos idėjos laikytinos pirmaisiais ateities konstitucinio mąstymo pamatais.

Kita vertus, tai tik *būsimo konstitucionalizmo elementų užuomazgos*. Bet ar galima tokių aukštesnių ir žemesnių įstatymų kategorijų skyrimą, mintis apie valdžios rūšis ar jos pareigą remtis teise laikyti „antikiniu konstitucionalizmu“, t. y. kategorija, apimančia būsimo konstitucionalizmo bruožų visumą? Akivaizdžios tik jų užuomazgos. Tik tiek. Žinoma, analizuojant tų laikų valstybinę santvarką galima ją metaforiškai įvardyti kaip antikos laikų konstituciją. Tačiau tai būtų tik modernių kategorijų taikymas praeičiai pažinti. Ir ne itin tikslus, nes jis žymėtų tik to meto tam tikrą valstybinio gyvenimo organizavimo būdą. Tačiau būtų didžiausia klaida manyti, kad turima omenyje rašytinės konstitucijos reguliuojama valstybiškai organizuota bendruomenė, kurioje įtvirtintas valdžių padalijimas ir gerbiamos asmens teisės.

3. Apie viduramžius kaip dar vieną žingsnį konstitucionalizmo link

Viduramžių (nuo IV ar V a. iki XV a. pabaigos) pradžioje viešosios valdžios institucijos sumenko, valdžia susiskaldė. Valdovą, atstovavusį valstybei, ir asmenį ima skirti įvairios tarpinės struktūros: korporacijos, miestų bendruomenės, bažnyčia. Pasikeitęs visuomenės gyvenimo organizavimo kontekstas negalėjo nedaryti įtakos ir „ikikonstituciniam“ mąstymui. Pagrindinė problema: kas riboja suverenaus valdovo valdžią? Analizuojant šios epochos mąstytojų idėjas pastebima, kad jos aiškiai aplenkusios to

29 Chevalier, J.-J. *Histoire de la pensée politique*. Paris: Éditions Payot et Rivages, 1993, p. 131–135.

30 Cicero, *The Republic*, III, 2 (pagal nuorodą Seligman, A. B. *Pilietinės visuomenės idėja*. Iš anglų kalbos vertė A. Mardosaitė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 31).

meto teisę ir jos taikymo praktiką. Tai paprotinės teisės dominavimo laikai. Paprotinės teisės esmė – taisyklės turi būti seniai susiformavusios, perduodamos iš kartos į kartą, visų suvokiamos kaip teisingos. Paprotinės teisės trūkumas – jos neapibrėžtumas; įvairūs subjektai nevienodai supranta tiesiogiai neužfiksuotų taisyklių turinį.

Gana greitai išryškėja aiškios ir stabilios teisės poreikis. Tai pabrėžia jau pirmųjų Europos universitetų profesoriai. Iš pradžių ir teisės studijos buvo vien romėnų teisės studijos, ignoruojant tuometinę galiojančią teisę³¹. Taip atgimė romėnų teisės tradicija. Mokslo pažanga, socialinio gyvenimo raida, stiprėjančios miestų bendruomenės reikalauja raštu fiksuoti taisykles, numatančias teises ir pareigas. Prievolės turi būti žinomos. Valdovai miestų ar atskirų žemių statusą ima fiksuoti chartijose, sutartyse, patentuose. Pasak M. Blocho, minėti dokumentai yra tarsi „tam tikros rūšies mažosios vietinės konstitucijos“³².

Kai kurios valdovų ir feodalų luomo atstovų sutartys įgauna kone „konstitucinę“ reikšmę. Jose įtvirtinamos kai kurios valdovo valdžios ribos, skelbiamos teisės. 1215 m. Anglijos *Magna charta libertatum* (Didžioji laisvių chartija), 1222 m. Vengrijos *Az Aranybulla* („Aukso bulė“³³), 1287 m. Aragono karalystės *Privilegio de la Union* (Unijos privilegija) ir keli kiti teisės istorikų apyvartoje išlikę aktai³⁴ fiksuoja kai kuriuos naujų tų laikų valstybinio gyvenimo tvarkymo elementus. Kartais net teigiama, kad šios chartijos – tarsi formaliųjų konstitucijų kūrimo pradžia. Regis, labiau turėtume sutikti su G. Jellineko požiūriu, kad dvi vidurinių amžių koncepcijos darė įtaką modernios konstitucijos sąvokos formavimuisi: subjektyvių teisių garantavimas tikru aktu ir sutarties tarp valdovo ir liaudies idėja³⁵.

Magna charta libertatum – 1215 m. anglų baronų maišto prieš karalių Joną Bežemį rezultatas, reikšminga vien dėl joje įtvirtintų baronų reikalavimų ir karaliaus valdžios suvaržymo. Didžioji laisvių chartija nustatė, kad joks laisvas žmogus nebus suimtas, įkalintas, atimti jo turtai ar paskelbtas už įstatymo ribų, ar ištremtas, ar įžeistas, nebent teisėtu sau lygių nuosprendžiu pagal šalies įstatymus. „Dėl to Didžioji chartija gali būti laikoma pirmu aktu, kuriuo grindžiamos anglų konstitucinės garantijos.“³⁶ Šis aktas ribojo karaliaus teises mokesčių srityje, jis galėjo nustatyti neordinarinius mokesčius tik gavęs Didžiosios karaliaus tarybos sutikimą, nustatė, kad baronų ir grafų be teismo, sudaryto iš jų luomo atstovų, sprendimo negalima bausti. Chartija numatė ir savotišką karaliaus valdžios kontrolės komitetą. Baronai, karaliui pažeidus chartiją ar nepaklusus

31 Žr.: Baublys, L., p. 15.

32 Bloch, M. *La société féodale*. Paris: Albin Michel, 1989, p. 383.

33 „Anglijos Didžioji laisvių chartija atsirado 1215 m., Vengrijos Aukso bulė – 1222 m., kaip valdovo aktai jos buvo vienalaikės, kaip teisių garantijų dokumentai – tapačios, tačiau skiriasi pati teisių esmė. Didžiojoje laisvių chartijoje fiksuojami miestų iškovojimai, pradedama kalbėti apie visų aptariamų sluoksnių asmenis teises. Aukso bulėje tenurodomi karaliaus ir didikų savivalės apribojimai“ (Gudavičius, E., p. 23–24).

34 Pvz., 1311 m. Bavarijos *Handfeste* ar 1356 m. Brabantu hercogystės *Blinde Inkomst*.

35 Jellinek, G. *Allgemeine Staatslehre*. 3e ed. Berlin: Verlag O. Häring, 1914, p. 508 (G. Jellinek darbas nurodomas pagal J. Gerkrath veikalo *L'émergence d'un droit constitutionnel pour L'Europe. Modes de formation et sources d'inspiration de la constitution des communautés et de l'Union européenne*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, 1997, p. 38, 44–ą išnašą).

36 Pietri, L.; Venard, M. *Le monde et son histoire. La fin du Moyen Âge et les débuts du monde moderne du XIIIe siècle au XVIIe siècle*. Paris: Éditions Bordas et Robert Lafont, 1971, p. 50.

minėto komiteto sprendimams, galėjo pasipriešinti karaliaus valdžiai. L. Pietri ir M. Venardo nuomone, tai reiškė „pirmą žingsnį link kontroliuojamo parlamentinio stiliaus valdymo“³⁷.

Panašaus pobūdžio ir Vengrijos karaliaus Andriaus II 1222 m. patvirtinta *Az Aranybulla*³⁸, kuria visiems bajorams suteikta mokesčių ir teisinių lengvatų, garantuotos valstybės tarnybos, sumažintos jų karinės prievolės. „Aukso bulė“ kartais lyginama su anglų *Magna charta* (nors kai kurie istorikai laiko ją ne tokia rafinuota). Bulėje buvo įtvirtintos ir nuostatos, leidžiančios „nepaklusti, jei karalius pažeistų savo įsipareigojimus“³⁹.

1287 m. Aragono karalystėje feodalų *Union de Aragon* judėjimas privertė monarchą patvirtinti *Privilegio de la Union*, kuria remdamiesi kortesai įtvirtino kilmingųjų luomo laisves. Pagal *Privilegio* šias laisves buvo galima ginti ginklu, dėl jų pažeidimo karalius galėjo būti nuverstas iš sosto. Karalius, užimdamas sostą, privalėjo prisiekti laikytis šio akto.

Negalima nepaminėti ir lietuviškos teisinės kūrybos pavyzdžio, tiesa, jau iš kiek vėlesnio XVI amžiaus. Tai Lietuvos Statutų nuostatos apie valdžios organizaciją ar bajorų teises (rašydami apie juos Lietuvos istorikai pabrėžia, kad jie kodifikavę „konstitucinius įstatymus“⁴⁰).

Monarcho priesaikos institutas (ir jos sulaužymo teisiniai padariniai) ankstyvaisiais amžiais, karaliaus tarybos institutas, luomams atstovaujantys susirinkimai (kortesai Aragone ir Kastilijoje šaukiami nuo XII a., parlamentas Anglijoje – nuo XIII a., Generaliniai luomai Prancūzijoje – nuo XIV a. pradžios ir kt.) – valdovo valdžios ribojimų pavyzdžiai.

Nuo XIV a. „konstitucinė“ reikšmė pripažįstama principams, išvedamiems iš papročių, susiformavusių per ilgą laiką ir užtikrinusių valdžios stabilumą. Antai tokią reikšmę Prancūzijoje turėjo *La loi salique* (Salijų įstatymas), pagal kurį Prancūzijos karaliaus sostą galėjo paveldėti tik vyriškos lyties įpėdiniai. To meto legistai aiškino, kad šios konstitucijos laikomasi nuo Karolio Didžiojo laikų. XVI a. teisinėje literatūroje vartojamas terminas „pagrindiniai įstatymai“ (*leges fundamentales*), žymintis normas, nustatančias valdžios statusą.

Paprotinė teisė, chartijos ir privilegijos kelė mintį apie *pactum subjectionis*, pagal kurį valdančius ir valdomuosius jungė susitarimas, egzistavimą. Būtent dėl tokio susitarimo valdomieji ir pripažįsta valdančiųjų galias ir jiems paklūsta. Dar viena konstitucinio mąstymo užuomazga – monarcho patvirtinti miestų bendruomenių⁴¹ statutai, chartijos, nustatančios jų imunitetus ir privilegijas.

37 Pietri, L.; Venard, M. *Le monde et son histoire. La fin du Moyen Âge et les débuts du monde moderne du XIIIe siècle au XVIIe siècle*. Paris: Éditions Bordas et Robert Lafont, 1971, p. 50.

38 „Aukso bulė“ aktas pavadintas dėl jo aukštinio antspaudo.

39 Wandycz, P. S. *Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*. Vilnius: Baltos lankos, p. 31.

40 Valikonytė, I. Konstitucijos link: Lietuvos Statutas bajoriškos visuomenės vertybių hierarchijoje. *Mūsų konstitucionalizmo raida*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2002, p. 7.

41 Konstitucionalizmui formuoti reikšminga ir miestų-valstybių (Venecijos, Genujos, Florencijos, Bolonijos ir kt.) respublikoniško valdymo patirtis.

Teisinio mąstymo raidai įtaką darė ir teologų darbai apie valstybę ir teisę. Jų raštuose akcentuojamas dvasinės tvarkos prioritetas lyginant su pasaulietine tvarka. Beje, antikos mąstytojus pirmiausia domino geresnės valdymo formos paieškos, o teologinės krypties autoriams svarbiausias valdžios teisėtumo klausimas. Kita vertus, galima sutikti, kad „Bažnyčios Tėvai dėl prigimtinės teisės, žmonių lygybės ir teisingumo reikalavimo valstybėje iš esmės sutarė su Ciceronu ir Seneka“⁴².

Šv. Augustinas (354–430 m.) skyrė *lex aeterna* – amžinąją įstatymą, *lex naturalis* – prigimtine teisę ir *lex temporalis* – laikinąją teisę (taip vadinta pozityvioji teisė). Pastaroji kinta, bet jos ribas nustato *lex aeterna*. Esminė taisyklė: neatitinkantis amžinosios teisės įstatymas yra neteisė ir, kaip priešingas Dievo teisei, negali būti privalomas; todėl išmintingas įstatymų leidėjas visada atsižvelgia į amžinąją teisę. Tai teisės hierarchijos idėja: pasaulietinė teisė yra priklausoma nuo amžinos Dievo teisės.

Šv. Tomo Akviniečio (1225–1274 m.), garsiojo *doctor universalis*, pažiūros išdėstytos „*De legibus. Summa Theologiae I-II, quaestiones XC–XCII*“ („*Apie įstatymus. Teologijos suma I–II, 90–97 klausimai*“). Pasak jo „egzistuoja penkios įstatymo rūšys: amžinasis, prigimtinis, dieviškasis, žmogiškasis ir nuodėmės įstatymas“⁴³. Amžinasis įstatymas, jo apimties ir gelmės nežino niekas, išskyrus Dievą, yra visų kitų įstatymo rūšių šaltinis ir pamatas. Prigimtinis įstatymas reiškia amžinojo įstatymo dalyvavimą protingame kūrinyje. Žmonės, tvarkydami tarpasmeninius santykius, leidžia žmogiškuosius įstatymus. Tačiau žmonių sprendimai riboti, nepatikimi. Todėl Dievo duota dar viena įstatymo rūšis – dieviškasis įstatymas (ji skirstoma į senąjį ir naująjį įstatymą, arba Testamentą). „Remdamiesi „amžintuoju“ ir „prigimtinu“ įstatymu, žmonės gali leisti teisingus įstatymus, jeigu taisyklingai naudojasi Dievo duotu ir skatinamu polinkiu mąstyti vadovaujantis Dievo jiems išpaustais veiklos principais. Šia prasme žmogiškasis įstatymas nėra tai, ką būtų galima visiškai laisvai pasirinkti“⁴⁴.

Žmogiškasis įstatymas turi atitikti prigimtinių ir dieviškąjį įstatymą, nes pastarieji kyla iš dieviškos valios, kurios negalima keisti iš žmonių valios kylančiais sprendimais. „O ir pats įstatymo suskirstymas į amžinąjį, prigimtinių, dieviškąjį ir žmogiškąjį ragina pilietinę veiklą grįsti išmintingo ir gailėstingo Dievo-kūrėjo sukurtos ir valdomos prasmingos visatos samprata“⁴⁵. Toks amžinojo, dieviškojo, prigimtinio ir žmonių įstatymų skyrimas yra pretekstas „valdžių ribojimui“⁴⁶. Kartais net teigiama, kad politinės valdžios ribojimas yra esminė Akviniečio darbų idėja⁴⁷.

Konstitucionalizmo užuomazgų plėtotę atspindi Marsilijaus Paduviečio 1324 m. išleistas veikalas „*Defensor pacis*“ („Taikos gynėjas“), kuriame buvo pasiūlyta racionalaus valstybės valdymo koncepcija. Autorius skyrė keturias teisės rūšis. Dieviškasis įsta-

42 Sabine, G. H.; Thorson, T. L., p. 212.

43 Vyšniauskas, G. Įvadas. Šv. Tomas Akvinietis. *Apie įstatymus. Teologijos suma I–II, 90–97 klausimai*. Vilnius: Logos, 2005, p. 15.

44 Allard Op, M. Akviniečio etinė įstatymo samprata. Šv. Tomas Akvinietis. *Apie įstatymus. Teologijos suma I–II, 90–97 klausimai*. Vilnius: Logos, 2005, p. 12.

45 *Ibid*, p. 9.

46 Rivero, J. *Les libertés publiques*. Paris: PUF, 1973, p. 35.

47 Vrabie, G. L'idée de l'État de droit à la lumière de la conception de Thomas d'Aquin concernant l'État et le droit, G. Vrabie, *Études de droit constitutionnel*. Jași: Institutul European, 2003, p. 155.

tymas yra tiesioginis Dievo įstatymas be kokio nors žmonių svarstymo, kokie žmonių veiksmai darytini ir kokie vengtini. Žmogiškąją teisę sukuria tauta, kai, bendrai veikdama, ji nustato taisykles, reguliuojančias jos narių veiksmus, arba atvirksčiai, valstybė yra organizacija žmonių, paklūstančių esamai teisės sistemai. „Teisinės valdžios šaltinis visuomet yra tauta arba jos dominuojanti dalis, net jei atskiru atveju veikia per įgaliotinius (arba imperijos atveju per imperatorių), kuriems ji delegavo savo valdžią“⁴⁸.

Taip pat paminėtinas Johno Fortescue (1394–1476 m.) traktatas „*De Laudibus Legum Angliae*“ („Pagyrimas Anglijos įstatymams“), kuriame autorius, monarchijos šalininkas, teigia, kad karalius valdo tautą ne tik karališka, bet ir politine valdžia (politinė valdžia išvestinė iš tautos, kad karalius negali keisti įstatymų be valdinių sutikimo, taip pat nepagrįstai valdomai tautai nustatyti prieš jos valią nepaprastus mokesčius. Karalius turi saugoti įstatymus, taip pat valdinių gyvybę ir turtą. Karaliui priklausanti valdžia yra gauta iš tautos, jis negali siekti gauti daugiau valdžios savo tautos atžvilgiu.

Kuo pasipildė konstitucionalizmo idėjų taupyklė per šiuos laikus? Konstitucionalizmo artėjimą žymi reikalavimas, kad žemiški įstatymai atitiktų aukštesnius, kad valdžios šaltinis yra tauta, kad valdovas turi laikytis įstatymų, kad jis negali keisti įstatymų be valdinių sutikimo. Monarcho valdžią ribojusios chartijos, bulės, aktai, miestų ir bendruomenių laisves įtvirtinę statutai ar chartijos, pagrindinių karalystės įstatymų pripažinimas – ne mažiau reikšminga ateičiai patirtis. Tačiau visais šiais atvejais regime tik būsimą konstitucionalizmo elementų prototipus. Taigi turėtume itin atsargiai vartoti „*viduramžių konstitucionalizmo*“ kategoriją.

4. Apie Naujuosius laikus kaip artėjantį kokybinį šuolį bei perėjimą į rašytinių konstitucijų epochą

Minėta, kad jau viduramžių pabaigoje susiduriame su pagrindinių įstatymų idėja. Naujaisiais laikais ji plėtojama toliau. XVI a. Prancūzijoje Charles Loyseau (1566–1627 m.) rašo apie „*les lois fondamentales de l'Etat*“ (t. y. tegul ir ne visai aiškia, kylančia iš papročio aukštesne teise, kurią turi atitikti kita teisė). Prancūzijoje karalystės pagrindinių įstatymų teoriją plėtojo legistai (karaliaus teisininkai). Jie suformulavo keletą paprotinės kilmės pagrindinių taisyklių – sostą gali paveldėti tik vyriškos lyties palikuonis, laikantis pirmagimystės principo, karalius turi būti Romos katalikų tikėjimo ir kt. Aišku, šių taisyklių negalima laikyti konstitucinėmis taisyklėmis dabartine prasme, tačiau regime kryptingus poslinkius. XVII a. Jeanas Bodinas (1530–1596) pastebėjo, kad šių įstatymų, kaip ir *Salijų įstatymo* (sostą paveldi tik vyriškos lyties palikuonis pagal pirmagimystę), valdovas negali panaikinti.

„*Leges fundamentales*“ kategorija žinota ir Vokietijoje. „XVII ir XVIII amžių vokiečių viešosios teisės doktrinoje svarbiausias klausimas buvo „*leges fundamentales*“ privalomo poveikio ir su juo susijęs klausimas: valdovo suverenitetas“⁴⁹. Būtent disku-

48 Sabine, G. H.; Thorson, T. L., p. 318.

49 Starck, Ch. *La Constitution cadre et mesure du droit*. Paris: Economica, Aix-en-Provence: PUAM, 1994, p. 11–12.

sijos dėl konstitucijos viršenybės, dėl valdovo galių ir teisinio privalomumo „*leges fundamentales*“ idėją daro reikšmingą konstitucinės minties ateičiai. Pagrindiniai įstatymai buvo suprantami kaip savotiškos sutartys pagal jų tikrąją teisinę prigimtį, jų pirmenybė grindžiama principu „*pacta sunt servanda*“, kurio vėlesniais įstatymais negalima keisti. „Vėliau Christian Wolff savo veikale „*Ius naturae metodo scientifica pertractatum*“ rašys: kadangi valstybės pagrindiniai įstatymai nepriklauso įstatymų leidėjui, valdovas negali priimti jokio pagrindinio įstatymo veikdamas kaip įstatymų leidėjas“⁵⁰. Tas pats autorius kone konstitucionalistine prasme ima vartoti sąvoką „*imperium limituotum*“. Samuelis Pufendorfas (1632–1694) veikale „*Iure naturae et gentium*“ aiškina, kad valdovo aktai, kurie prieštarauja „*leges fundamentales*“, yra niekiniai ir jų neprivaloma laikytis.

Niccolo Machiavelli (1469–1527 m.) „*Il principe*“ („Valdovas“) ir „*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*“ („*Samprotavimai apie pirmąją Tito Livijaus dekadą*“) valstybės sąvokai suteikė „tą prasmę, kurią priskiria valstybei modernioji politinė *vartoseną*“⁵¹. Laisvę Machiavelli aiškino supriešindamas su savivale, kaip teisės viešpatavimą, garantuojantį apsaugą nuo savavališkų valstybės organų veiksmų. „Laisvė žydi ten, kur valstybė vienodai elgiasi su visais piliečiais, t. y. visiems yra taikoma vienoda teisė“. Tai konstitucinės teisės raidos požiūriu svarbios išvalgos.

Iki šiol cituojama (ypač tarptautininkų darbuose) J. Bodino knyga „*Les six livres de la république*“ („Šešios knygos apie valstybę“), kurioje išdėstytos nuostatos apie valstybės suvereniteto ištakas, kurios, kaip jis teigė, glūdi visumoje protingų ir laisvų būtybių, sudarančių tautą. Tai reikšmingi būsimos konstitucijos teorijos požiūriu teiginiai.

J. Bodinas neribotą valdžią patiki monarchui⁵², o monarchomachų lygos 1588 m. pasiūlytuose 24 straipsniuose (*Articles pour proposer aux Etats et faire passer en loi fondamentale du Royaume*), kurie, lygos manymu, turėtų tapti šalies pagrindiniu įstatymu, numatomas karaliui priklausiusios valdžios perdavimas Generaliniams luomams.

Škotas George’as Buchananas (1506–1582 m.) veikale „*De Jure Regni apud Scotos*“ („Apie Škotijos karalystės teisę“) rašė, kad tauta turi daugiau valdžios negu karaliai, kad šių teisės kyla iš tautos⁵³. Taip pripažįstama tautos teisė pasipriešinti monarchui. Kitas tų laikų mąstytojas, Thomas Smith’as (1513–1577 m.), traktate „*De republica Anglorum*“ („Apie Anglijos valstybę“) kėlė klausimą: ar gali parlamentas ginčyti karaliaus sprendimą? Atsakymas: ir karalius, ir parlamentas savo kompetencijos srityje – laisvi; taikos metu viršesni yra parlamento aktai, karo – karaliaus sprendimai.

Hugo Grotius (Huig de Groot) (1583–1645 m.) įnašas į konstitucionalizmą – elgesio taisyklių, kurių, jo manymu, valstybės privalo laikytis sprendžiamos tarptautinius reikalus, visuma. Veikale „*De jure belli ac pacis*“ („Apie karo ir taikos teisę“) jis plėtojo ir prigimtinių teisių doktriną, grįstą suinteresuotumo principu.

50 Starck, Ch., p. 12.

51 Sabine, G. H.; Thorson, T. L., p. 371.

52 Šią neribotą valdžią tauta gali patikėti vienam asmeniui, kaip tai daro savininkas, norėdamas ką nors apdovanoti. Bodinui geriausia valstybės forma, „be abejonės, yra monarchija“ (žr.: Chevalier, J. J., p. 278).

53 Rosanvallon, P. *La contre-démocratie. La politique à l’âge de la défiance*. Paris: Éditions de Seuil, 2006, p. 133.

Anglijoje 1610 m. teisėjas Edwardas Coke'as suformulavo *Common law* pirmenybės, palyginti su parlamento įstatymais, principą. Tokia išvada iš esmės pagrįsta iš viduramžių paveldėtų *leges fundamentales* prioriteto pripažinimu. Kiek vėliau nerašytinės konstitucijos šalis Anglija pirmoji pateikė rašytinės konstitucijos metmenis. Dviejų Anglijos revoliucijos laikų aktų – 1647 m. „*Agreement of the People*“ (deja, likęs vien projektu) bei 1653 m. „*Instrument of government*“ reikšmė šiuo požiūriu ypatinga. Šį aktą parengė O. Cromwellio karinė taryba, kurioje dominavo karininkai puritonai. Pirmasis aktas „*Agreement of the People*“ turėjo tapti tikra liaudies sutartimi, fiksuojančia visų piliečių teises ir pareigas. Tai bandymas aukštesniu lygmeniu įgyvendinti *covenant* idėją. „*Instrument of government*“ turėjo tapti naujos valdymo formos įtvirtinimo aktu. Jo 42 straipsnyje įtvirtinta svarbi konstitucionalizmo raidai nuostata – šio steigiamojo akto negalima keisti ar naikinti paprastu įstatymu. Taip dėti pamatai steigiamosios ir įstatymų leidžiamosios valdžių skyrimui. Dar vienas žingsnis – „1689 m. Teisių deklaracija (*Bill of Rights*) – kitas anglų konstitucionalizmo pagrindas <...>“⁵⁴.

XVII a. „konstitucijos“ idėja brandinta ne tik Anglijoje, bet ir jos kolonijose Šiaurės Amerikoje. Vadovautasi puritonų pasiūlyta *covenant idėja*. Sutarties, jungiančios krikščioniškos bendruomenės narius, idėja imta taikyti ir politiniams junginiams. Kolonistai Šiaurės Amerikoje pasirašydavo *Plantation contracts*, kuriose išpareigodavo sukurti bendruomenę, joje organizuoti valdžią ir jai paklusti. Britų kolonistų priimti „*Plantation Covenants*“, kuriais bandyta reguliuoti politinius santykius kolonijose – svarbūs ne tik JAV, bet ir konstitucionalizmo apskritai raidai.

Plėtojant konstitucinius pagrindus svarbus vaidmuo tenka prigimtinės teisės mokyklos atstovams. Prigimtinių teisių teoriją vystė XVII–XVIII a. autoriai: Thomas Hobbesas (1588–1679) iki Jeanas -Jacques Rousseau (1712–1778). Tarp jų ir Johnas Locke'as (1632–1704), ir jau minėtas Samuelis Pufendorfas⁵⁵, ir Emer de Vattelis. Visus šiuos autorius vienija dvi idėjos: tikėjimas prigimtinėmis žmogaus teisėmis ir visuomenės atsiradimo siejimas su visų jos narių sutikimu. Jų darbuose pabrėžiamas žmogaus prigimtinis vertingumas, visuomenės gyvenimas grindžiamas jau nebe *pactum subjectionis*, bet *pactum societatis*.

T. Hobbesas 1651 m. išleido „*Leviathan*“ („Leviatanas“), kuriame gynė absoliutinių valdovų teises. Ši knygoje išdėstyta doktrina greitai prarado reikšmę, o išliko teorija, pagal kurią piliečių sandrauga sukuriama paktu („<...>valstybė yra įsteigta tada, kai daugybė žmonių sutaria ir susitaria kiekvienas su kiekvienu, jog kuriam nors žmogui arba žmonių susirinkimui dauguma žmonių suteikė teisę jiems atstovauti<...>“⁵⁶). Pagal šį paktą valdžia patikima asmeniui, kuris visą pakto šalių jėgą ir lėšas naudoja piliečių ramybei ir bendrai gynybai. Tas asmuo įgyvendina suverenitetą, kuris reiškia ir galią kurti teisę. J. E. Lane, nagrinėdamas T. Hobbes indėlį plėtojant konstitucinę mintį, pa-

54 Glendon, M. A.; Gordon, M. W.; Osakwe, C. *Vakarų teisės tradicija*. Iš anglų kalbos vertė E. Kūris, A. Poviliūnas, V. Poviliūnienė. Vilnius: Pradai, 1993, p. 156.

55 S. Puffendorfo 1672 m. išleistame darbe „*De jure naturae et gentium libri octo*“ išdėstyta jo prigimtinės teisės teorija, o 1673 m. pasirodė „*De officiis hominis et civis juxta legem naturalem libri duo*“, kuriame ši teorija išdėstyta populiaria forma.

56 Hobbes, Th. *Leviathanas*. Iš anglų kalbos vertė K. Rastenis. Vilnius: Pradai, 1999, p. 184.

žymi, kad jo modelyje yra keturi svarbiausi elementai: „pirmasis – valdžia turi suverenitetą, antrasis – suverenitetas, svarbiausia, siejasi su įstatymų leidyba <...>, trečiasis – teisė yra suvereno komanda; galiausiai – valdžią pagrindžia siekis išvengti anarchijos, arba *omnium bellum contra omnes*“⁵⁷.

Šiuolaikinio konstitucionalizmo idėjų formavimuisi ypač svarbus Johno Locke'o veikalas *“Two Treatises on Government”* („Du traktatai apie pilietinę valdžią“), išleistas 1690 m., kuriame teigiama, kad aukščiausioji valdžia priklauso tautai, kad tauta sudaro valstybę, kad piliečiams priklauso neatimamos teisės. J. Locke'o teigimu, „žmonės <...> yra iš prigimties laisvi, lygūs ir nepriklausomi, nė vienam iš jų negali būti atimta ši padėtis ir nė vienas negali būti valdomas kito politinės valdžios be jo sutikimo, o tai daroma susitariant su kitais žmonėmis sueiti draugėn ir susitelkti į bendruomenę, kad kiekvienas kartu su kitais galėtų patogiai, saugiai ir taikiai gyventi <...>“⁵⁸. J. Locke'o manymu, yra prigimtinė teisė, suteikianti žmonijai tam tikras teises – laisvę, lygybę, nepriklausomybę ir nuosavybę, kad bet koks žmonių pajungimas politinei valdžiai, suvaržančiai asmens naudojimąsi prigimtinėmis teisėmis, kyla iš susitarimo sudaryti bendruomenę savo prigimtinėms teisėms ginti ir politinės bendruomenės yra grindžiamos žmonių sutarimu, kad jos turi ginti žmonių teises. Tai svarbios ateities konstitucionalizmo premisos. Pagal šį autorių valstybės valdymas turi būti grindžiamas įstatymu, bet ne jėga. J. Locke'as rašo ir apie valdžios dalijimą į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir federacinę valdžias. Belieka laukti, kol Š. L. Montesquieu išdėstys galutinę šio principo sampratą, artėjančio konstitucionalizmo vieną pagrindų. T. Hobbes'o ir J. Locke'o teigimu, „žmogus įkūrė <...> politinę tvarką, o kartu ir žmoniškąją tvarką“⁵⁹.

Prie konstitucijos idėjos formulavimo prisidėjo ir šveicarų autoriai. Jeanas-Jacques Burlamaqui (1694–1748 m.) knygoje *„Principes du droit politique“* („Politinės teisės principai“) vieną iš skyrių pavadino „Apie pagrindinę valstybių konstituciją arba būdą, pagal kurį jos susidaro“. Kito autoriaus – E. de Vattelio 1758 m. išleistoje knygoje *„Droit des gens ou principes de la loi naturelle“* („Tautų teisė arba prigimtinės teisės principai“), rašoma, kad konstitucija turi vienu metu nustatyti, kas valdo liaudį ir kokios yra teisės ir pareigos tų, kurie valdo. Jis pabrėžė, kad karalius negali kėsintis į savo valdinių teises ir laisves. Pasak E. de Vattelio, teisė keisti konstituciją priklauso tautai. Šios teisės ginčyti nevalia, nes konstitucija sukeliama padariniai labai reikšmingi, todėl tauta visados šią teisę pasilieka. Karalius negali priešintis tokiems pakeitimams, nes jis savo funkcijas privalo vykdyti valstybės interesais ir „visos tautos gerovei“. Jis turi sutikti su Konstitucijos pakeitimais, kuriuos tauta nusprendžia esant būtiniais. E. de Vattelis atmetė argumentus apie suverenią karaliaus valdžią, priklausančią dinastijai. Rašydamas apie konstitucijos keitimą jis siūlo laikytis saikingumo, nes tai jautri problema: reikia kad piliečiai tam pritarėtų balsų dauguma. Be to, reikia siekti kad konstitucijos nuostatos būtų aiškios ir tikslios, nes tiek valdantieji, tiek piliečiai turi tiksliai žinoti savo teises ir par-

57 Lane, J.-E., p. 66.

58 Lokas, Dž. *Esė apie politinę valdžią*. Vertė A. Degutis, Vilnius: Mintis, 1992, p. 85.

59 Manent, P. *Enquête sur la démocratie*. Études de philosophie politique, Paris: Gallimard, 2007, p. 70.

eigas. Ir jei dėl to kyla ginčų, tik viena tauta gali išspręsti šį ginčą. E. de Vattelio kūrinys buvo žinomas Europoje, platinamas Amerikoje.

Dar vieno šveicaro – J.-J. Rousseau veikalas „*Du contrat social*“ („Apie visuomenės sutartį“) išleidžiamas praėjus ketveriems metams po E. de Vattelio knygos pasirodymo. J.-J. Rousseau nuomone, žmogus iš prigimties yra doras, ir tik gyvenimas su kitais visuomenėje jį pagadino. Žemės ūkio, pramonės atsiradimas ir darbo pasidalijimas pavertė „gerąjį laukinį“ godžia ir pikta būtybe. Vaistas nuo sugedimo – sudaryti visuomenės sutartį tarp visų šalies žmonių. „Surasti tokią susivienijimo formą, kuri gintų ir saugotų visa savo bendra jėga kiekvieno susivienijimo nario asmenį ir nuosavybę, kurioje kiekvienas jungdamasis su kitais paklustų tik pats sau ir liktų laisvas kaip anksčiau. Tai svarbiausia problema, kurią išsprendžia socialinė sutartis“⁶⁰. Ši sutartis sukuria kolektyvinę būtybę, „politinį korpusą“, kuriam visi sutarties dalyviai perleidžia savo teises. Visuomenės valia įkuriama valdžia, jos statusą lemia suverenios tautos valia. Pirminiam susitarimui, t. y. visuomenės sutarčiai, reikia visų susitarimo, o įstatymams priimti pakanka daugumos pritarimo.

Ne mažesnė reikšmė konstitucijų atsiradimo prieigose tenka ir Š. L. Montesquieu (1689–1755 m.) idėjoms apie valdžios padalijimą, griovusioms absoliutinės valdžios idėjinius pamatus ir formavusioms įsitikinimą, kad būtina valdžios įgyvendinimui nustatyti tiksliai ribas, siekiant apsaugoti žmogų nuo valdžios savivalės. Montesquieu atskleidė ryšį tarp konstitucijos ir laisvės savo veikalė „*De l'esprit des lois*“ („Apie įstatymų dvasią“) (1748 m.). Š. L. Montesquieu laisvę apibrėžė kaip teisę daryti viską, ką leidžia įstatymai. Gera konstitucija turėtų užtikrinti šią laisvę, tačiau jis konstitucijos, skirtingai nei E. de Vattelis, nesuvokė tiesiogiai kaip normų akto.

„Kiekvienoje valstybėje yra trijų rūšių valdžia: įstatymus leidžianti valdžia, vykdomoji valdžia, užsiimanti tarptautinės teisės klausimais, ir vykdomoji valdžia, užsiimanti civilinės teisės klausimais“⁶¹. Š. L. Montesquieu pagal tris valdžias skiria valstybės funkcijas. Įstatymų leidžiamoji valdžia – leidžia įstatymus, juos keičia, naikina. Vykdomoji valdžia turi tikslą užtikrinti įstatymų leidėjo priimtų nuostatų vykdymą. Be to, jai reikia palaikyti santykius su kitomis valstybėmis. Teisminei valdžiai tenka bausti nusikaltusius ir spręsti piliečių tarpusavio ginčus. Norint užtikrinti politinę laisvę, išvengti despotizmo, konstitucija turi neleisti, kad dvi ar trys valdžios atsidurtų vieno asmens ar vienos socialinės grupės (luomo) rankose, nes toks sutelkimas – priespaudos šaltinis. Valdžios padalijimas, pasak Š. L. Montesquieu, – konstitucijos pagrindas. Š. L. Montesquieu geriausiu tokio valdymo pavyzdžiu laikė Angliją. Jis siūlė pereiti nuo konstitucijos, kuri suprantama kaip istorijos įsteigta politinė organizacija, prie konstitucijos, kuri suprantama kaip teisingas valdžios paskirstymas, garantuojantis politinę laisvę.

Pažymėtina, kad XVII a. Anglijoje žodis „konstitucija“ (vartota daugiskaita) ima reikšti pagrindinį įstatymą. „Nuo *Glorious revolution*⁶² laikų šis terminas imamas vartoti

60 Rousseau, J.-J. *Du contrat social. Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité*. Paris: Booking International, 1996, p. 28.

61 Montesquieu. *Apie įstatymų dvasią*. Iš prancūzų kalbos vertė V. Malinauskienė. Vilnius: Mintis, 2004, p. 161.

62 Šlovingosios revoliucijos (*straipsnio autoriaus pastaba*).

vienaskaita ir žymi britų valstybės organizacijos pagrindines taisykles⁶³. E. de Vattelio knygos II skyriaus „Apie valstybės konstituciją, Tautos teises ir pareigas šiuo aspektu“ 27 paragrafe rašoma: „Pagrindinis reglamentas, kuris nustato būdą, kaip viešoji valdžia turi būti vykdoma, sudaro Konstituciją“⁶⁴.

Konstitucijos, kaip visuomenės gyvenimo organizavimą tvarkančios teisės, prasmingumas išryškėja Šiaurės Amerikoje⁶⁵, kai 13 kolonijų kongresas priima nepriklausomybės deklaraciją⁶⁶. Tapusios nepriklausomomis buvusios kolonijos parengė rašytines konstitucijas, kurias sudarė dvi dalys: *bill of rights* ir *frame of government* (t. y. prigimtinių teisių deklaracijos ir detalios valdžios struktūros). Šiose konstitucijose vadovaujamas valdžių padalijimo principu, pabrėžiamas parlamentinių institucijų vaidmuo. Tyrinėtojai pažymi, kad Virdžinijos 1776 m. Konstitucija darė didžiausią įtaką kitų valstijų konstitucinei kūrybai.

Nacionalinės konstitucijos (kaip kad ji suprantama ir šiais laikais) samprata susiformuoja tik XVIII a. pabaigoje – JAV nepriklausomybės kovų, Didžiosios Prancūzijos revoliucijos epochoje. Konstitucionalizmo doktrinos esmę išreiškė keletas idėjų: rašytinės konstitucijos, valdžios ribojimo, konstitucijos šaltinio – tautos, konstitucijos viršenybės. Doktrina galutinius kontūrus įgyja JAV Konstitucijos kūrimo epochoje A. Hamiltono, J. Madisono ir J. Jay parašytuose „Federalisto užrašuose“ („*The Federalist Papers*“), kuriuose teigiama, kad žmonių politinį susiskaldymą kontroliuos federalinė konstitucija, kurioje įtvirtinti stabdžiai ir atsvaros išlygins įvairių grupių galias.

Panaši reikšmė ir prancūzų mąstytojo ir politinio veikėjo Emanuelio-Joseph'o Siéyeso (1748–1836 m.), išgarsėjusio „*Qu'est-ce que le Tiers – État?*“ („*Kas yra Trečiasis luomas?*“), idėjoms. Jis akcentavo individualistinę žmogaus teisių idėją ir politinio atstovavimo idėją. Abi šias idėjas tam tikra prasme sieja nacionalinės vienybės idėja, „tautą suprantant kaip vieną visumą, vieningą ir nedalomą, su kuria tapatinasi trečiasis luomas“⁶⁷. E.-J. Siéyesas skyrė paprastus ir konstitucinius įstatymus. Jis teigė, kad kons-

63 Gerkrath, J. *L'émergence d'un droit constitutionnel pour L'Europe. Modes de formation et sources d'inspiration de la constitution des communautés et de l'Union européenne*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, 1997, p. 42.

64 De Vattel E. *Le droit des gens ou les principes de la loi naturelle*. Nouvelle édition revue et corrigée d'après les textes originaux. Paris: La librairie diplomatique, française et étrangère de J. P. Aillaud, 1835, p. 116.

65 Konstitucionalizmo idėjomis kolonijos, iš kurių susikurs JAV, rėmėsi dar prieš nepriklausomybės paskelbimą. XVIII a. septintajame dešimtmetyje išryškėjo metropolijos ir jos kolonijų Šiaurės Amerikos rytų pakrantėje prieštaravimai. Parlamentas Londone priima įstatymą, įpareigojantį kolonistus mokėti mokesčius. Šie protestuoja, remdamiesi tuo, kad jų atstovų nėra parlamente. Teigiama, kad Karūnos valdiniais mokesčiai gali būti nustatyti tik tuo atveju, jeigu yra jų atstovų sutikimas. Gindamas kolonistų interesus Masačusetso kolonistų susirinkimas 1768 m. skelbia, kad nuosavybės teisė yra „prigimtinė konstitucinė teisė“ ir ji bus pažeista neteisėtu mokesčių nustatymu. Kalbant apie Londono valdžios priemones vartojamas terminas „antikonstitucinės“.

66 1776 m. liepos 4 d. JAV Nepriklausomybės deklaracijoje skelbiami konstitucinės teisės raidos požiūriu reikšmingi principai. Pripažįstama, kad visi žmonės gimsta lygūs ir visi jie kūrė apdovanoti neatimamomis teisėmis, gyvybe, laisve, laimės siekimu, kad šioms teisėms įgyvendinti žmonės sudaro vyriausybes, kurių teisingos valdžios pagrindas yra valdinių sutikimas; jei kuri valdymo forma darosi netinkama šiam tikslui, liaudis turi teisę pakeisti ar panaikinti ją ir sudaryti naują vyriausybę, pagrįstą tokiais principais ir tokia forma, kuri jai pasirodys tinkamiausia ir t. t.

67 Chevalier, J.-J., 1993, p. 547.

tituciniai įstatymai vadinami pagrindiniais ne todėl, kad jie yra nepriklausomi nuo tautos valios, bet todėl, kad organai, sukurti ir veikiantys būtent pagal konstitucinius įstatymus, negali jų keisti. Konstitucija yra ne įsteigtosios, bet steigiamosios valdžios kūrinys, jokia įgaliota valdžia negali keisti įgaliojimo sąlygų. Taip išskyla tautos, kaip steigiamosios valdžios subjekto, koncepcija.

Tokios teisinio mąstymo lūžio epochos idėjos. Konstitucijos idėja jau visiškai aiški. Atėjo ir konstitucionalizmo įtvirtinimo metas. Ko tikėjosi konstitucionalistų sąjūdis? Ko jis siekė? Savivalės pabaiga (valdžia paklūsta visiems visuomenės nariams žinomai teisei, fiksuotai rašytiniame akte), valstybės institucijų stabilumas ir prognozuojama jų praktika, visuomenės ir individo interesų derinimas teisėje, pagarba asmens teisėms ir jų teisminės gynybos galimybė – to meto autorių ir oratorių akcentuojami lūkesčiai. Konstitucijos priėmimas buvo suvokiamas tarsi savotiškas „visuomenės sutarties“, nustatančios naujas bendro gyvenimo taisykles, atnaujinimas. „Formaliosios konstitucijos yra revoliucijų, nutraukiančių ryšį su praeitimi, kūrinys“⁶⁸. Tokios buvo Amerikos ir Prancūzijos revoliucijos, tokiu reikėtų laikyti ir bandymą atgaivinti vos „gyvą“ Lenkijos-Lietuvos valstybę. Konstitucijos idėja telkė žmones šioms permainoms, buvo tikima, kad nauja teisinė tvarka užtikrins teisingumą visuomenėje. „Konstitucionalizmas gimsta kartu su revoliucinėmis rašytinėmis konstitucijomis“⁶⁹.

Perėjimas iš vienos sistemos į kitą (tai tinka ir socialinėms) – vienos kokybės virtimo kita procesas. Konstitucionalizmo įsitvirtinimas (sąmonėje, veiksmuose jį įtvirtinat, teisiniame reguliavime ir jo praktikoje) – jungia ir lūžį, ir sąsajas su ištakomis. Be jų daugelio dalykų naujoje sistemoje nebūtų, kita vertus – tai jau kita nei ištakų kokybė. Perėjimo ribų (laiko, vietos) nubrėžimas – visados diskutuotinas. Tai ištis XVII–XVIII amžiai. Ir tik XVIII a. pabaigoje priėmus pirmąsias rašytines konstitucijas galima fiksuoti galutinę kitos epochos pradžios ribą. Tai 1787 m. JAV konstitucija, 1791 m. Prancūzijos ir Lenkijos-Lietuvos valstybės konstitucijos. Visos jos – lyg skiriamasis kalnagūbris tarp epochų. Ir šie aktai buvo grindžiami prigimtinių teisių, tautos kaip valdžios šaltinio, valdžių padalijimo idėjų. Rašytinės konstitucijos, „griežtos“ konstitucijos, konstitucijos kaip aukščiausios galios akto idėjos – būtini konstitucinio mąstymo elementai, užtikrinę šio tautos akto išskirtinę vietą.

JAV 1787 m. Konstitucijos priėmimas – pirmasis konstitucionalizmo įtvirtinimo valstybės gyvenime bandymas⁷⁰. Ir labai sėkmingas. Neatsitiktinai pripažįstama, kad JAV Konstituciją galima laikyti „idealiu demokratinės konstitucijos pavyzdžiu“⁷¹. Gali-

68 Pantelis, A. Inflation constitutionnelle et constitutions laconiques: l'étendue de la question. *European Public Law Series*. Bibliothèque de droit public européen, volume XXIX, The Constitutional Revision in Today's Europe. La révision constitutionnelle dans l'Europe d'aujourd'hui. Edited by/sous la direction de G. Amato, G. Braibant, A. Venizelos, London: Esperia Publications Ltd, 2002, p.145.

69 Favoreu, L.; Gaïa, P.; Ghevontian, R.; Mestre, J. L.; Pfersmann, O.; Roux, D.; Scoffoni, G., *Op. cit.*, p. 85.

70 „Konstitucijos“ terminas, o drauge su juo ir „konstitucingumo“ sąvoka buvo nukalti aštuonioliktame amžiuje, o ta prasme, kuria jį vartojame mes, buvo visuotinai pripažintas Amerikos konstitucijos kūrimo patirties dėka“ (Sartori, G. *Lyginamoji konstitucinė inžinerija. Struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas*. Vertė E. Kūris. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2001, p. 190).

71 Maksimaitis, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 305.

ma kalbėti apie šios konstitucijos įtaką 1789 m. Prancūzijos revoliucijai⁷², kuria pasidėjo rašytinės konstitucijos įtvirtinimo era Europoje. JAV Konstitucija pradedama žodžiais: „Mes, Jungtinių Valstijų Tauta, siekdami sukurti tobulesnę sąjungą, įtvirtinti teisingumą, užtikrinti rimtį šalyje, organizuoti bendrą gynybą, rūpintis visų gerove ir išsaugoti laisvės teikiamą gėrį mums bei mūsų ainiams, nustatome ir priimame šią Jungtinių Amerikos Valstijų Konstituciją“. Taip fiksuojamas steigiamosios valdžios subjektas – tauta, t. y. piliečių visuma bei pagrindiniai konstitucijos priėmimo tikslai. JAV Konstitucija apibrėžia svarbiausius valstybės organizacijos ir veiklos santykius. Įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžių atskyrimas, tiksliai suformuluoti šias valdžias įgyvendinančių institucijų įgaliojimai, santykių tarp federacijos ir valstijų sureguliuojimas – šio akto turinio elementai. *Founding Fathers* įstatymų leidžiamąją valdžią patikėjo Kongresui⁷³, vykdomąją – prezidentui, teisminę – Aukščiausiajam Teismui. Valdžių padalijimo pusiausvyrą užtikrina susiformavusi *checks and balances* užtikrinimo praktika, kurios pagrindai įtvirtinti konstitucijos tekste. Pirmosios dešimt Konstitucijos pataisų 1791 m. įtvirtino piliečių teises (iš esmės įvairias laisves, garantijas nuo kriminalinio persekiojimo ir nuosavybės apsaugą).

Didžioji Prancūzijos revoliucija žymi esminius visuomenės ir valstybės pertvarkymus, luominės santvarkos ir absoliutinės monarchijos žlugimą, bandymą įtvirtinti naują visuomenės organizacijos modelį. Steigiamojo susirinkimo 1791 m. rugsėjo 3–14 d. priimta Konstitucija irgi šios revoliucijos kūrinys. Prancūzijoje ji įtvirtino atstovaujama-jį valdymą, grindžiamą nacionaliniu suverenitetu. Konstitucijoje buvo skelbiama, kad tauta turi du atstovus – įstatymų leidžiamąjį susirinkimą ir karalių. Santykiai tarp valstybės institucijų buvo grindžiami valdžių padalijimo principu⁷⁴ (Š. L. Montesquieu idėjų įtaka). Valstybės valdžios organizacijos pagrindu pripažįstami du principai: nacionalinis suverenitetas, kuris buvo paskelbtas „vieningu, nedalomu ir neatimamu“, neperduodamu jokiam organui ar asmeniui, ir valdžių padalijimas, pagal kurį savarankiškos, savitai formuojamos valdžios vykdo jam priklausančius įgaliojimus. Pagal šio akto III skirsnio II skyriaus 3 straipsnį „nėra aukštesnės valdžios nei įstatymas“.

1791 m. Lenkijos-Lietuvos valstybės konstitucija (*Valdymo įstatymas*) – dar vienas perėjimą iš ikikonstitucinės į konstitucinę erą žymintis aktas. „Gegužės 3-osios aktas, po 1787 m. Jungtinių Amerikos Valstijų, buvo antroji šiuolaikinė konstitucija, priimta Varšuvoje keliais mėnesiais anksčiau nei 1791 m. rugsėjo Prancūzijos konstitucija. Todėl nenuostabu, kad apie ją rašė Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos laikraščiai“⁷⁵. Nors

72 Gerkrath, J., p. 43.

73 J. Madison pasiūlė kompromisinę idėją įsteigti dvejų rūmų kongresą: Senatas turėjo atspindėti valstijų paritetą, o Atstovų rūmai turėjo būti renkama laikantis proporcingo piliečių atstovavimo principo. Pasak A. de Tocqueville'io, šis įstatymų leidybos padalijimas į kelis organus „tapo dabartinio politikos mokslo aksioma“ (žr.: de Tocqueville, A. *Apie demokratiją Amerikoje*. Iš prancūzų kalbos vertė V. Petrauskas. Vilnius: Amžius, 1996, p. 97).

74 Fr. Dreyfus nuomone, 1791 m. Konstitucija grįsta griežtu valdžių padalijimu ir ja siekta įtvirtinti juridinės revoliucijos laimėtojų prerogatyvas, karaliui paliekant reikšmingą dalį turėtų galių (žr.: Dreyfus, F. *Le temps des révolutions. 1787–1870*. Paris: Larousse, p. 75).

75 Bardach, J. 1791 metų gegužės 3-osios Konstitucija ir Abiejų Tautų tarpusavio įžadas. *Konstytucja 3 maja 1791. 1791 gegužės 3-osios Konstitucija. The Constitution of May 3, 1791*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001, p. 120.

pagal priėmimo datą Valdymo įstatymas ir aplenkė Prancūzijos 1791 m. konstituciją, tačiau Vakarų teisinėje sąmonėje yra aiškiai jos nustelbtas.

Tačiau šie aktai žymi naują epochą. Tai konstitucionalizmo, veikiančio visais savo pavidalais – idėjos, sąjūdžio, realios santvarkos – epocha. Konstitucijoje suderinami demokratijos (sprendimai valstybėje priimami daugumos valia) ir teisinės valstybės (priimant sprendimus būtina gerbti asmens teises ir laisves) principai.

Perėjimas baigėsi. Pirmojoje epochoje regime tik konstitucionalizmo ištakas, tik jo užuomazgas. Visi konstitucionalizmo šaltiniai (idėjos ar praktika) tėra tik užuomazgos. Nė viena antikos demokratija nesivadovavo konstitucija šiuolaikine prasme. Anglų baronai priversdami pasirašyti karalių Joną Bežemį irgi nesiekė priimti konstitucijos. Ir jau minėtas viduramžių ar kitokias ankstyvojo konstitucionalizmo kategorijas, nepaisant jų patrauklumo, turėtume vartoti itin atsargiai. Sureikšminus vienus elementus, nematant jų visumos, praeities tikrovė bus paprasčiausiai dirbtinai suaktualinta. Kita vertus, turime suprasti, kad be konstitucionalizmo priešistorės nebūtų ir konstitucionalizmo. Joje išryškėjo idėjos, formavosi būsimos doktrinos elementai, kuriuos sujungus į vieną visumą iškilo naujas teisinės tikrovės reiškiny.

Išvados

1. Konstitucinės minties ištakų ir jos raidos tyrimai ne savitiksliai, jie padeda suprasti daugelį šiuolaikines konstitucinės teisės, taip pat ir Lietuvos, realijų bei raidos tendencijų.

2. Konstitucionalizmo, kurį suprantame kaip valdžios ribojimo konstitucija doktrina, tiek kaip sąjūdį už ją ar kaip tos doktrinos praktinį įgyvendinimą, istorinei raidai suprasti tikslinga skirti:

a) konstitucionalizmo priešistorę, t. y. laikotarpį, kai galime fiksuoti tik konstitucionalizmo ištakas;

b) konstitucionalizmo erą, kurios neabejotiną pradžią žymi XVIII a. konstitucinės idėjos, konstitucinis sąjūdis ir pirmosios rašytinės konstitucijos.

3. Konstitucionalizmo priešistorę galima skaidyti į keletą mažesnių laikotarpių. Tai būtų tarsi žingsnių link nuoseklios konstitucinės doktrinos skyrimas. Vieni jų – antikoje, kiti – viduramžiais, treči – jau naujaisiais laikais.

4. Analizuojant konstitucionalizmo priešistorę reikia labai atsargiai vartoti „*ankstyvojo konstitucionalizmo*“, „*antikinio konstitucionalizmo*“, „*viduramžių konstitucionalizmo*“, „*viduramžių municipalinio ir kanoniškojo konstitucionalizmo*“ kategorijas. Kiekvienu atveju turi būti aišku, kad tai reiškia ne ką kita, o tik atskirų konstitucionalizmo elementų, bet ne paties konstitucionalizmo kaip doktrinos, sąjūdžio ar realios teisinės tvarkos buvimą. Todėl tikslinga kalbėti apie „konstitucionalizmo ištakas“ arba „konstitucionalizmo užuomazgas“, bet ne tolimoje praeityje ieškoti konstitucionalizmo pirmavaizdžio.

Literatūra

- Allard Op, M. Akviniečio etinė įstatymo samprata. Šv. *Tomas Akviniėtis. Apie įstatymus. Teologijos suma I–II, 90–97 klausimai*. Vilnius: Logos, 2005.
- Bartošek, M. *Rimskoe pravo. Poniatia, terminy, opredelenia*. [Bartoshek, M. Roman Law. Concepts, Terms, Provisions]. Moskva: Juridičeskaia literatura, 1989.
- Baublys, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka vakarų teisės tradicijai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
- Bardach, J. 1791 metų gegužės 3-osios Konstitucija ir Abiejų Tautų tarpusavio įžadas. *Konstytucja 3 maja 1791. 1791 gegužės 3-osios Konstitucija. The Constitution of May 3, 1791*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2001.
- Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija*. Vilnius: Pradai, 1999.
- Bloch, M. *La société féodale*. Paris: Albin Michel, 1989.
- Chevalier, J.-J. *Histoire de la pensée politique*. Paris: Editions Payot et Rivages, 1993.
- Debbasch, R. *Droit constitutionnel*. Seuil, Paris: Litec, 2000.
- Dilytė, D. *Antikinė literatūra*. Vilnius: Jošara, 1998.
- Dreyfus, F. *Le temps des révolutions. 1787–1870*. Paris: Larousse.
- (van) Effenterre, H. *L'Âge grec. 550–270 av. J.-C*. Paris: Larousse.
- Favoreu, L.; Gaïa, P.; Ghevontian, R.; Mestre, J. L.; Pfersmann, O.; Roux, D.; Scoffoni, G. *Droit constitutionnel*. 11e édition. Paris: Dalloz, 2008.
- Gerkrath, J. *L'émergence d'un droit constitutionnel pour L'Europe. Modes de formation et sources d'inspiration de la constitution des communautés et de l'Union européenne*, Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, 1997.
- Glendon, M. A.; Gordon, M. W.; Osakwe, C. *Vakarų teisės tradicija*. Iš anglų kalbos vertė E. Kūris, A. Poviliūnas, V. Poviliūnienė. Vilnius: Pradai, 1993.
- Gudavičius, E. *Lietuvos europėjimo kelias*. Istorinės studijos. Vilnius: Aidai, 2002.
- Hobbes, Th. *Leviatanas*. Iš anglų kalbos vertė K. Rastenis. Vilnius: Pradai, 1999.
- Jarašiūnas, E. Nuo pirmosios iki naujausiųjų konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą. *Šiuolaikinė konstitucija. Studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
- Lane, J.-E. *Konstitucija ir politikos teorija*. Iš anglų kalbos vertė E. Kūris. Kaunas: Naujasis lankas, 2003.
- Leonas, P. *Teisės filosofijos istorija*. Vilnius: Mintis, 1995.
- Les Constitutions de la France depuis 1789*. Présentation par Jacques Godechot. Paris: Garnier-Flammarion, 1970.
- Lokas, Dž. *Esė apie politinę valdžią*. Vertė A. Degutis. Vilnius: Mintis, 1992.
- Manent, P. *Enquête sur la démocratie*. Études de philosophie politique. Paris: Gallimard, 2007.
- Maksimaitis, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
- Milacic, S. Entre longévité et la stabilité: les ambiguïtés. *Politea*. 2009, 15.
- Montesquieu. *Apie įstatymų dvasią*. Iš prancūzų kalbos vertė V. Malinauskienė. Vilnius: Mintis, 2004.
- Pactet, P.; Mélin-Soucramanien, F. *Droit constitutionnel*. 27e édition. Paris: Dalloz, 2008.
- Pantelis, A. Inflation constitutionnelle et constitutions laconiques: l'étendue de la question. *European Public Law Series*. Bibliothèque de droit public européen, volume XXIX. The Constitutional Revision in Today's Europe. La révision constitutionnelle dans l'Europe d'aujourd'hui. Edited by/sous la direction de G. Amato, G. Braibant, A. Venizelos. London: Esperia Publications Ltd, 2002.

- Pietri, L.; Venard, M. *Le monde et son histoire. La fin du Moyen Âge et les débuts du monde moderne du XIIIe siècle au XVIIe siècle*. Paris: Éditions Bordas et Robert Lafont, 1971.
- Piotrowski, R. Inventing a new Republic: proposals for constitutional reform in Poland compared. *Evaluation of fifteen years of constitutional practice in central and eastern Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2005.
- Platonas. *Valstybė*. Iš senosios graikų kalbos vertė J. Dumčius, antras pataisytas leidimas. Vilnius: Pradai, 2000.
- Quermonne, J.-L. *Les régimes politiques occidentaux*. Troisième édition revue et complétée. Paris: Éditions du Seuil, 1994.
- Rosanvallon, P. *La contre-démocratie. La politique à l'âge de la défiance*. Paris: Éditions de Seuil, 2006.
- Rosenfeld, M. Loi et Constitution. *Annuaire international de justice constitutionnelle*. XIX –2003. Paris: Economica, Aix-en-Provence; PUAM, 2004.
- Rousseau, J.-J. *Du contrat social. Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité*. Paris: Booking International, 1996.
- Sabine, G. H.; Thorson, T. L. *Politinių teorijų istorija*. Iš anglų kalbos vertė R. Asminavičiūtė, J. Baranova, V. Čepļiejus, V. Radžvilas, A. Sabonis. Vilnius: Pradai, 1995.
- Seligman, A. B. *Piliietinės visuomenės idėja*. Iš anglų kalbos vertė A. Mardosaitė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
- Starck, Ch. *La Constitution cadre et mesure du droit*. Paris: Economica, Aix-en-Provence: PUAM, 1994.
- Stylianidis, E. Constitutional Inflation and the 2001 Amendment of the Hellenic Constitution. *European Public Law Series*. Bibliothèque de droit public européen, volume XXIX.
- The Constitutional Revision in Today's Europe. La révision constitutionnelle dans l'Europe d'aujourd'hui. Edited by/sous la direction de G. Amato, G. Braibant, A. Venizelos. London: Esperia Publications Ltd, 2002.
- Tančev, E. Lisabonos sutartis pagal ortodoksiškąjį konstitucionalizmą ir ne tik pagal jį? *Konstitucinė jurisprudencija*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis, 2009, 1(13).
- (de) Tocqueville, A. *Apie demokratiją Amerikoje*. Iš prancūzų kalbos vertė V. Petrauskas. Vilnius: Amžius, 1996.
- Turpin, D. *Contentieux constitutionnel*. 2e édition mise à jour. Paris: PUF, 1994.
- Valikonytė, I. Konstitucijos link: Lietuvos statusas bajoriškos visuomenės vertybių hierarchijoje. *Mūsų konstitucionalizmo raida*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2002.
- Vyšniauskas, G. Įvadas. Šv. Tomas Akvinitietis. *Apie įstatymus. Teologijos suma I–II, 90–97 klausimai*. Vilnius: Logos, 2005.
- Vrabie, G. *Études de droit constitutionnel*. Jași: Institutul European, 2003.

THE PREHISTORY OF CONSTITUTIONALISM: THE SOURCES OR THE ARCHETYPE?

Egidijus Jarasiunas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. *The following categories can be found in the analysis of the prehistory of constitutionalism: the early constitutionalism, the ancient constitutionalism, the medieval or canonical constitutionalism. The usage of these categories raises the question: is constitutio-*

nalism the product of the Age of Enlightenment or is it an older phenomenon? The author of the article approaches this problem from another point of view: maybe the usage of the mentioned categories is an anachronism? In this case the elements taken from different contexts are combined into a single unit typical to recent reality. This conjunction, when neither the single entirety nor the alterations of contexts are taken into consideration, distorts the understanding of the past, fits the past to the Procrustian bed straining it to the present standards. The existence of separate elements does not allow the consideration of the phenomenon as a whole. It also suits the category of constitutionalism.

In author's opinion, it is necessary to differentiate between: a) the prehistory of constitutionalism; b) the era of written constitutions as the legal acts of supreme power, the essence of which is expressed by the category of constitutionalism and which began in XVIII century.

The research is concentrated only on the prehistory of constitutionalism, i.e. only the entrance into to the era of constitutionalism and written constitutions is investigated. The idea of the constitution is the creation of Western civilization. The author analyzes the thought of Antiquity, the Middle Ages and modern times until the end of XVIII century. He seeks to find the roots of the idea of the constitutional regulation in the ancient Greek civilization, which taught us faith in reason and freedom. Ancient Greece and Rome are the cradle of Western civilization. The Middle Ages gave Magna Charta and the Bull of Gold; the new times are marked by the idea of the limitation of power by the written Constitution. The Anglo-Saxon, French and German doctrines influenced the movement for the Constitution. In author's opinion, in all these cases it is purposeful to use the category of the rise of constitutionalism. History does not confirm the archetype of constitutionalism. The historic insight allows to notice the integration of various ideas into a coherent doctrine. According to this doctrine, the Constitution must limit the official power and, therefore, ensure the protection of human rights. The society, directed by this idea, can establish a new social order. The supremacy of human rights, the division of powers, democracy, the rule of law are the components of the constitutional order. The XX century is marked by the universality of written constitutions.

Keywords: *constitutionalism, the prehistory of constitutionalism, the written constitution.*

Egidijus Jarašiūnas, Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: konstitucinė justicija, valdžios institucijų santykiai, konstitucijos teorija.

Egidijus Jarasiunas, Mykolas Romeris University, Faculty of Law, Department of Constitutional Law, professor. Research interests: constitutional justice, relations between state authorities, constitutional theory.